

SÁNDOR PÁL

Az 1849 utáni parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatához Győr megyében

I.

A Vas és Moson megyei parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatai¹ után, kitűzött programunknak megfelelően, a Dunántúl egy újabb megyéjében, Győr megyében vesszük szemügyre az 1849 utáni parasztbirtok nagyságtípusait. Tanulmányunk része azon átfogóbb vizsgálódásoknak, amelyeknek célja, hogy parasztságunk osztályszerkezetének forradalom utáni elmozdulásait a *birtokviszonyok* elemzése alapján mutassák be. E vizsgálatok túlságosan is széleskörűek, egy kisebb munkaközösség energiáját is alaposan igénybe veszik, az objektív forrásfeltételek pedig sokszor nem a legkedvezőbbek s a módszertani megoldás útjai sem kimunkáltak; jelenleg még a kísérletezés stádiumában vannak. Az eredmények és a megoldás módszerei a megyénként, helységenként változó forrásfeltételektől is függnék. Győr megye esetében sem dicsekedhetünk túlságosan kedvező forrásfeltételekkel, mivel a rendelkezésünkre szolgáló források — mint erre a továbbiakban utalni fogunk — ezúttal is hézagosak² és nem teszik lehetővé a témának módszeres teljességgel történő feldolgozását. S ha ezért eleve le kell is mondanunk — legalábbis a kutatások jelen stádiumában — arról a rokonszenvesebb megoldásról, hogy teljes és befejezett eredményekről adjunk számot, de célunkat — a parasztbirtok tájanként változó, valamint a megyére jellemző nagyságtípusainak bemutatását — némi megszorítással, és a további kiigazítások lehetőségét ki nem zárva, így is megközelíthetjük.

Tájékoztatásul az alábbi megjegyzéseket bocsátjuk előre. 1.) A parasztbirtok fogalmát egyelőre — a forrás adta lehetőségeinkhez mérten — most is *megszorítással* használjuk: csupán az egykori telek-, maradvány- és irtásföldek számára tartjuk fenn, nem értvén ide sem a parasztkézen levő legelők, erdők hányadát, sem a szőlőket és a községi földeket. 2.) A parasztbirtok *típusai* mindenkor a területileg változó *nagyságtípusokat* jelölik és nem a földek jogilag, illetve gazdaságilag (üzemileg) is eltérő típusait. 3.) Az egyes helységek egykori *nemesi birtokosainak jogilag rendszerezett csoportjai* nem jelentik az úri birtok üzemípusait is.

Továbbmenően: az adott forrásfeltételek nemcsak a *téma* vizsgálatát szűkítik le, de e vizsgálatok *módszerét* is megszabják. A forráshiányok ugyanis két ponton korlátozzák a teljességre törekvő kutató erőfeszítéseit. Nevezetesen: 1.) Az egykori úrbéres területen kívül eső, de paraszti birtokban lévő földek nagyságáról nem vagy csak olyan esetlegességgel tájékoztatnak, hogy e földek helysége-

¹ Vasi Szemle, 1967. 3. sz. 510—525., 1968. 2. sz. 185—197., Statisztikai Szemle, 1968. 1968. 4. sz. 415—429., 5. sz. 531—542. l.

² Sokkal kedvezőbb forrásfeltételekkel találkozunk Veszprém és Fejér megyék esetében. A parasztbirtok hasonló típusú vizsgálatait ezen megyékben is elvégezve, teljesebb eredményekre is jutottunk, amelyeket külön tanulmányokban teszünk közzé.

genkénti s még inkább családfőnkénti módszeres felmérését — egyes kivételektől eltekintve — nem igen teszik lehetővé. 2.) Hasonlóan problematikus feladat a volt *úrbéres családfők* (telkesek és zsellérek, a nem úrbéres családfőkről most nem is beszélve) *számának* hiánytalan megállapítása az 1849 utáni időszakból, illetve azon évekből, amelyekben a volt úrbéres birtokok felmérése végbe ment. A volt úrbéres családfők számának ismerete nélkül pedig konkrét és részletes — családfőikig hatoló — eredményekre aligha juthatunk. Anélkül, hogy most e jelentős problematika elsőrendűen forráskritikai jellegű elemzésébe bocsátkoznánk³, megjegyezzük, hogy Győr megye esetében e tekintetben is csak részleges adatapparátusra támaszkodhattunk. Minél részletesebb és pontosabb felmérésekre törekedtünk ugyanis, annál inkább szűkült adatbázisunk. Már a *községi szintű* felmérésekhez is csupán 39 helység adatai álltak rendelkezésünkre, de ha az *egyes családfők* birtokviszonyait vizsgáltuk, úgy a fenti 39 helységből már csak kevesebb olyan helységünk maradt, amelyekben a *birtokos szintű* felméréseket megejthettük. Nagy kérdés tehát, hogy a részletekig hatoló vizsgálódások során megmaradó adatapparátus megfelelő bázist nyújt-e megyei szintű következtetések levonásához. A magunk részéről úgy véljük, hogy a jelzett nehézségek ellenére is meg kell kísérelnünk a feladat megoldását. Evégből, több lehetséges megoldás közül, a következő megközelítési módot választottuk.

Először csupán *községi szinten* mértük fel a volt úrbéres földek terjedelmét, anélkül, hogy ismertük volna azok megoszlását az egykori úrbéres családfők között. Ezzel 39 helységben megismertük az egykori úrbéres földek községenkénti terjedelmét, illetve a telek- és a telken kívüli úrbéres földek nagyságát, azoknak egymáshoz viszonyított arányát, ami részint támpontul szolgált, részint bizonyos munkahipotézis megszerkesztését tette lehetővé a további vizsgálatok számára.

1. A földrajzi táj

A Sopron—Moson—Pozsony, valamint Komárom és Veszprém megyék által határolt XIX. századi Győr megye a Veszprémből átnyúló bakonyi domborok kivételével „tisztá róna”⁴ Északi mély fekvésű síkján fekete agyaggal kevert termékeny kerti földjeit a Duna két ágának hullámai öntözik. A két Duna-ág által határolt *Szigetköz* a megye legmélyebben fekvő része. Az öreg Duna és az északon a megye természetes határát képező Csiliz folyócska által közre fogott sík képezi a *Csilizközt*, míg lejjebb a Rábcától és a Rábától határolt, nyugat felé lassan emelkedő, háromszöghöz hasonlító sík tájék, amelynek csúcsa Rábaszentmiklós felé mutat, *Tóköz* néven ismeretes. A megye nyugati-keleti oldalán a talaj emelkedő, majd a déli oldalon a Veszprémből átcsapó Bakony nyúlványai már három összefüggő dombsort képeznek: a szentmártoni, a ravaszdménfői és a sokorói domborokat, amelyek oldalait erdők s főleg jó hírű bortermő szőlőföldek díszítik.⁵ A megye borai közül a tényői, nyúli és nagybaráti hegyekben termettek a legjobbak.⁶ Erdeje a megyének — népességéhez képest — viszonylag kevés van. Inkább csak a Duna és a Rába partjait szegélyezik puha fát szolgáltató erdőkligetek; cser- és tölgyfaerdők Péccen, Ravaszdon, Pátkán és Tényőn találhatóak.

³ E problémát külön, a közeljövőben közzé teendő forrástanulmányunkban vizsgáljuk meg.

⁴ *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest. 1847. II. r. 15. l.

⁵ Győr megye és város egyetemes leírása, Bpest. 1874. 18—23. l. (szerkesztette: Fehér Ipoly).

⁶ *Fényes*: i. m. 17. l.

A déli dombos vidéken települt falvak lakói főleg gyümölcs-, szőlő- és bortermelésükről, a csiliz- és tóköziek inkább szarvasmarha-, illetve lótarításukról híresek. A Tóközben nem ritkaság egy gazdánál a 8—16 darab ló. Emellett a szarvasmarhatartás „a tóközieknek csaknem egyedüli élelmők, s ha vizes esztendőben a rétek, legelők vízzel boríthatnak, akkor marháik éhség miatt egymásra hullván, igen nagy szegénységet kénytelenek szenvedni”.⁷ Ilyenkor különösen nagy segítséget jelentett számukra a vízi szárnyasok tartása, valamint a halászat és a halkereskedés, mert mint monográfusunk az 1840-es évek viszonyairól megjegyzi: „... mind szelíd, mind vad szárnyasállatokban nagy bősége van ezen megyének, s lehet mondani, hogy Magyarországból, illy kiterjedésű földön, annyi ludat, kacsa-t sehol nem tartanak, mint a Tóközben. . .” A tavak és a megyét bőségesen öntöző folyók gazdag halállományával azután rendszeres vásározást folytat a győri gazda: vízi zsákmányukat főleg a tóköziek „hordogatják” Győrbe, Pozsonyba, sőt, fel Bécsbe is.

Megyénk tehát két, egymástól meglehetősen élesen eltérő földrajzi tájtípusra oszlik: területének 2/3 része — a Tó-, Sziget- és Csilizköz, valamint a pusztai járás Győr—Komárom közti felső fele, a nyugati részen a Rába—Marcal vidéke — *sík* tájék, amelyen folyóktól bőségesen öntözött, termékeny szántók, tágas legelő- és rétföldek terülnek el. Déli dombos oldala, amelyet erdők, gyümölcsösök s legfőképpen összefüggő szőlőtelepek tesznek változatosná, Kisbarát — Csanak — Ménfő — Koroncó vonalán hajlik át a sík tájékba.

2. A megye nemesi birtokosai — az egyházi birtokosok túlsúlya

Már Fényes is megjegyzte, hogy „a megye 3/5 részét a papság. . . bírja”.⁹ Az egyházi birtokosok kétségtelen túlsúlya szemmel látható a megyében, elsősorban annak déli dombos részén.¹⁰ Szentmártonban, Nyalkán, Győrszentivánban, Ravazdon, Tényőn, Csanakon, Kajorán a szentmártoni főapát, Nagyécsfaluban ugyanő a pápóci prépostsággal és a győri káptalannal, Pázmádon a pápóci prépostsággal, Nagybarátban a csornai prépostsággal az egykori földesúr. Péren a győri megyéspüspök, Gyarmaton a csornai prépostság, Nyúlfalun a győri káptalan és a győri papnevelde, Ságón a pápóci prépostság, Gyirmóton és Koroncón a győri káptalan volt a földesuraság. Az is kétségtelen azonban, hogy az egykori egyházi földesuraság falvai nem korlátozódtak a megye valamely meghatározott vidékére. Az egyházi birtokosok, mint egykori földesurak megyénk sík tájain is sűrűn szerepelnek. Abdán a győri káptalan, Börcsén a győri püspökség, Markotabödögen, Rábapatonán, Vámoson, Czakóházán, Fehértófaluban a győri káptalan, Ballonyban a győri káptalan örkanokja, Kulcsodon a szentmártoni főapátság, Rábaszentmiklóson a győri püspökség, Véneken ismét a szentmártoni főapát voltak az egykori jobbágyfalvak földesurai.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ I. m. 19.

¹⁰ A megye forradalom utáni birtokosaira lásd a Győri Állami Levéltár (Gy. Á. L.) úrbéri iratainak és mellékleteinek községenként csomózott anyagát. Vesd még össze Fényes: Magyarország geographiai szótára (Pest, 1851) I—IV. kötetének, valamint *Vende Aladár*: Győr megye községei című munkájának vonatkozó adatait (Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky. Bpest. 1898. 16—66. l.).

Korábban megvizsgált két megyénkben, Vasban és Mosonban ebből a szempontból is eltérő képpel találkoztunk. Bár Vas megyében is felfigyelhettünk az egyházi birtokosok birtoklására (a győri püspökség, a szombathelyi megyéspüspök, a vasvár-szombathelyi káptalan), ezek azonban mint egykori földesurak kétségtelenül mellékes szerepet játszottak a túlnyomóan *világi* nagybirtokos és részben középnemesi eredetű birtokos családok között, amelyek tájilag is differenciálhatók voltak; Mosonban pedig — a főhercegi uradalom túlsúlya és a főnemesi eredetű nagybirtokos családok (herceg Esterházy, Zichy, Viczay, Harrach grófok) mellett — a cisztercita apátság, a szombathelyi és győri káptalan birtoklása szintén csekély jelentőségre tett szert. Győr megyében azonban az *egyházi birtokosok* az egykori jobbágyfalvak többségének volt földesuraiként vezető szerepet töltöttek be. Ezt a körülményt azért hangsúlyozzuk, mert az *egyházi* földesuraság egykori jobbágyfalvaiban a paraszt birtoklása is bizonyos jellegzetességet mutatott, amire a részletes vizsgálatok során majd visszatérünk.

A *főnemesi eredetű világi birtokosok*, bár szintén szétszórtan birtokoltak az egész megyében, zömmel a megye sík tájain tűntek szembe. Közülük a legismertebbek a Viczay grófok (Ásvány, Dunaszeg, Dunaszentpál, Hédervár, Kisbarát, Öttevény, Ladamér, Medve, Szabadi, Újfalú), az Eszterházy grófi család (Gönyű, Gyömöre, Kismórighida, Mezőörs, Rábaszentmihály, Szerecsen, Táp, Táp-szentmihály), Sina báró (Dunaszentpálon, Sándor és Viczay grófok mellett, részben Öttevényben, Rárón), a Batthyányak (Nyárad, Csilizradvány), gróf Lamberg (Ikrény), gróf Amade (Malomsok).

Mellettük a *középnemesi eredetű világi birtokosok* és a *közirtokosok* elenyésző számban szerepeltek, nagyobbrészt a megye *nyugati-délnyugati felében* (Csikvánd, Felpéc, Kisbabot, Kispéc, illetve Bezi, Bőnyrétalap, Csécsény, Enese, Mérges, Réti, Sövényháza, Tét, Szemere). A középnemesi családok közül az ismertebbek az Ásványi, Acsády, Mihályi, Pázmándy, Szabó családok. Fényes is megállapította: „... a középirtokú osztály az összes nemességnek ... 1/6 részét teszi, míg a többi köznemesség annál inkább csekély birtokú, minthogy ... osztályrészei túlzott szerény kiterjedésűek. Ezek között főleg megemlítenők e három helységben; „Bácsa, Nagy- és Kis-Bajcs lakó nagyszámú papi nemesek, kik a rakoncátlan Dunának szerencsétlen áldozatai.”¹¹

Fentiek alapján — korábbi tanulmányaink mintájára — a parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatait az *egykori földesuraság csoportjai* szerint is differenciáljuk.¹² Mielőtt vizsgálataink számszerű eredményeit táblázatba foglaljuk, röviden ismertetjük a csoportosítás célját, szempontjait és az adatok forrásértékét.

II. Községi szintű vizsgálatok

1. Tájékoztató a községi szintű táblázatokhoz

Az I. sz. táblázatban az alábbi kérdésekre kívántunk számszerű feleletet keresni: 1) Melyik tájcsoporthoz tartozik az adott község. 2) Ki és milyen típusú birtokos az egykori földesúr. 3) Mikor történt a birtokrendezés, illetve a birtok mérnöki felmérése. 4) Mennyi a felmérés időpontjában az egykori úrbéri telek községenkénti összes száma. 5) Mekkora az egykori telekföldek községenkénti összes terjedelme. 6) Van-e az egyes községek parasztságának telekföldjén kívül

¹¹ I. m. 19.

¹² Ezúttal is megjegyezzük, hogy a birtokosok csoportja nem jelenti a *birtokok*, még kevésbé az *üzem típusok* csoportját is.

maradvány- és irtásföldje is, és ha igen, mekkora terjedelemben. 7) Mekkora az egyes községek volt telkes gazdáinak községenkénti tényleges földbirtoka. 8) Mekkora a zsellérek úrbéres illetménye; 9) Van-e és ha igen, mekkora és milyen természetű, illetményen kívüli földjük is?

Az I. sz. táblázatba foglalt számadatokat a *birtokosok említett csoportjai szerint is* differenciáljuk (lásd a II. sz. táblázatot), mégpedig abból a célból, hogy megállapítsuk: van-e valamilyen összefüggés a birtokosok egyes csoportjai és a parasztbirtok nagysága között.

Táblázataink, forráshiányok miatt, csak 39 község adatait tartalmazzák. Ez a körülmény a tanulságok megyei szintű általánosításánál óvatosságra int és csupán az *alapvető tendenciák* kiemelésére szorít bennünket, nem zárván ki a további kiigazítások lehetőségét. A statisztikai számítások forrását a Győri Állami Levéltár úrbéri periratai és mellékletei képezték. Ezek pontos jegyzékét a jegyzetben közöljük.¹³

- ¹³ Ez úton mondok köszönetet Dr. Lengyel Alfrédnak, a Győri Állami Levéltár igazgatójának, aki szívesen tette lehetővé levéltári kutatásaimat. A továbbiakra lásd: Gy. Á. L. ui. Csilizradványra: 12. cs. Maradékföldek és azok váltáságának kiszámítása 1860-ból; vö. a Combinatorium idevágó adatait az „árendális és taxális” zsellérek birtokaira.
- Dunaszegre: 16. cs. Úriszéki jk. 1838. II. 5., továbbá: „Dunaszegi jobbágytelkeknek kivonata”.
- Dunaszentpálra: 12. cs. Maradványföldeknek és azok váltáságának kimutatása 1865-ből; valamint: Összehasonlító okirat 1860-ból; továbbá: Úrbéri egyezség 1864-ből.
- Hédervárra: 25. cs. Combinatorium 1857; továbbá az 1857. évi telektábla.
- Ladamérra: 34. cs. Combinatorium (keltezetlen).
- Ráróra: 70. cs. Összehasonlító okirat 1857-ből.
- Szabadira: 71. cs. Összehasonlító okirat 1859-ből.
- Szőgyére: 77. cs. Combinatorium 1863-ból.
- Vámosra: 88. cs. Összehasonlító okirat 1856-ból, valamint: „Vámosi telkes gazdák maradékföldjeinek . . . kimutatása” 1864-ből.
- Vénekre: 88. cs. „. . . Maradékföldek mennyiségének . . . kimutatása . . .” 1862-ből, valamint: Összehasonlító okirat 1860-ból. Vsd még össze az 1861. évi úrbéri szabályozási és tagosítási egyezséggel.
- Zámolyra: 92–93. cs. Összehasonlító okirat (keltezetlen).
- Abdára: 1. cs. Összehasonlító okirat 1847-ből (26. sz.); továbbá: „Az abdai telkes gazdák maradékföldjeinek és a váltáság összegének egyénekenkénti kimutatása” 1865-ből.
- Böröcsre: 9. cs. Jegyzék a maradványföldek és váltáságösszegük nagyságáról 1866 és 1871-ből.
- Fehértóra: 17. cs. „Tekintetes Győri káptalan fehértói volt jobbágyainak jelen öszves birtokok úrbéri járandóságjok és remanentia vagyis fölöslegbirtokok egyes és öszves kivonása. . .” (keltezetlen).
- Kapira: 26. cs. Combinatorium 1859-ből.
- Könyra: 33. cs. Vö.: az 1865. évi megyei törvényszéki ítélettel.
- Öttevényre: 63. cs. Összehasonlító okirat 1858-ból, valamint „Kimutatása az öttevényi . . . feleslegföldekre első részeknek . . .” c. jegyzék és: Öttevény mérnöki felmérése 1843-ból.
- Pinyédre: 66. cs. Összehasonlító tábla 1860-ból; Végítélet 1863-ból, 62. sz.
- Rábapatonára: 67. cs. Összehasonlító okirat 1863-ból.
- Sövényházára: 72. cs. A volt jobbágyi birtokok kimutatása 1863-ból; a zsellérbirtokok kimutatása 1863-ból; Combinatorium.
- Gyirmótra: 22. cs. Összehasonlító tábla 1857-ből, és a remanenciák kimutatása 1863-ból.
- Koroncóra: 33. cs. Vorprüfungs-Protocoll 1855. III. 12.-ről.
- Mérgesre: 36. cs. Combinatorium (keltezetlen).

A hiányos anyag kiegészítésére a már ismertetett forráskritikai okok¹⁴ miatt nem volt módunk.

S ha adataink nem terjednek is ki a megye összes községére, látni fogjuk, hogy a meglévők is alkalmasak újabb eredmények és tanulságok megállapítására. Meggyőződésünk, hogy ezeknek az ismeretében több ponton is realisabb megvilágításba helyezhetjük a Győr megyei parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatát.

Az egykori földesuraság kilétének meghatározása mindig a birtokrendezések, illetve a mérnöki felmérések évéből kelt.

A* földterjedelem nagyságát itt is 1200 négyszögöles holdakban (illetve 1200 négyszögöles holdakra átszámítva) közöljük.

A rövidítéseknél alkalmazott jelzések jelentése a következő: S. = sík vidék, D. = dombvidék, Eb. = egyházi birtokos, Vb. = világi birtokos (többnyire azonos a volt nagybirtokos típusával), C. = nemesi közbirtokosság, m. = zsellérek maradékföldje, i. = zsellérek irtásbirtoka, sz. = zsellérek szerződéses (nem úrbéres) birtoka, szől. = zsellérek szőlőbirtoka, * = úrbéres birtok belsőség nélkül. A kérdőjeles rovatok adathiányra utalnak.

Rábaszentmiklóásra:	70. cs. Maradványföldek és azok váltáságának kimutatása 1862-ből és: Combinatorium 1864-ből.
Gyarmatra:	21. cs. Mérnöki tervezet 1857-ből, valamint: Összehasonlító tábla (év nélkül.).
Kis-Árpásra:	Összehasonlító okirat 1858-ból, valamint: Úrbéri egyezség 1858-ból.
Kis-Mórichidára:	28. cs. Úrbéri egyezség 1866-ból.
Malomsokra:	87. cs. Combinatorium 1836-ból; „Malomsoki maradványföldek kimutatása” 1863-ból és 1865-ből.
Szerecsenyre:	71. cs. Összehasonlító okirat 1864-ből, és a maradványföldek nagyságáról, azok váltáságösszegéről készült kimutatás ua. évből.
Tétre:	80. cs. Összehasonlító okirat 1846-ból.
Pérre:	64. cs. Összehasonlító okirat 1846-ból, továbbá: földösszeírás az 1839. évi felmérés szerint; Tárgyalási jk. 1857-ből a megváltandó maradékföldekről, valamint a volt földesúr ugyanez évből kelt keresetlevele a megyei törvényszékhez a szerződéses, illetőleg a földesúr szerint majorsági jellegű földek ügyében.
Szentivánra:	Összehasonlító okirat 1858-ból, és a maradványföldek nagyságáról, azok váltáságösszegéről készült kimutatás ugyanebből az évből; valamint: Szent-Iván 1845. évi birtokkönyvének az osztályzat szerinti kivonata (1858).
Kis-Barátra:	28 cs. „Mérnöki észrevétel” 1857-ből; valamint: Kis-Baráti jobbágytelkek kivonata 1843-ból.
Nagy-Barátra:	52. cs. Összehasonlítás 1857-ből.
Pázmándra:	63. cs. Összehasonlító okirat 1859-ből, és: Úrbéri egyezség 1858-ból.
Szemere hegyközségre:	73. cs. „A szemerei szőlőbirtokosok névsora a jelenlegi leírás szerint” év nélkül és Zámbo István, a közbirtokosok igazgatójának folyamodása a megyéhez 1860-ban.
Szentmártonra:	24. cs. „... Úrbéri maradékföldek ... kimutatása ... 1860-ból.” Vö.: az 1856-ban kelt egyezséglevéllel; Combinatorium 1856-ból.
Tápra:	78. cs. „Mérnöki összehasonlító okmány és elkülönzési terv” 1865-ből; az 1865. évi úrbéri egyezség.
Tényőre:	86. cs. Birtokkimutatás 1863-ból, a zsellérbirtokok adataival; „Per egyezség” 1863-ból; a tényői határ elkülönítési terve 1857-ből.

¹⁴ Vö. A parasztbirtok típusai Vas megyében 1849 után (Vasi Szemle 1967. 3. sz. 514. l.). A birtokkönyveknek a kívánt cél érdekében történő hasznosítása is csak feltételeken lehetséges. (Vö.: *Simonffy Emül*: A Zala megyei úrbéri földkönyvek (Levéltári Szemle 1963. 3. sz. 700.)

2. Az I. táblázat értékeléséhez

Feladatunkhoz — a parasztbirtok nagyságtípusainak felméréséhez — most is, mint korábbi tanulmányainkban, *községi szintű* táblázataink adatai alapján fogunk hozzá. Célunk megközelítésének ez az útja ugyan *közvetett út*, de az előzetes tájékozódás szempontjából mégis célszerű. Jeleztük ugyanis, hogy a községi szintű vizsgálatoktól a birtokos szintű vizsgálatokig haladva adataink folyvást fogyatkoznak, s így olyan támpontok keresésére kell törekednünk, amelyek a későbbi, részletekig hatoló, de kevesebb adatmennyiségen alapuló vizsgálatokhoz előzetes tájékoztatást nyújtanak. Emeljük ki e célból az I. sz. táblázatból azokat a mutatókat, amelyek — módszerünk szerint — *kiindulási alapul* szolgálnak a további vizsgálatokhoz.

Minthogy Vas és Moson megye feldolgozott helységeinek¹⁵ hasonló típusú eredményeit már ismerjük, jelen eredményeink is beszédesebbé válnak, ha azokat a két másik megye helységeinek *vonatkozó eredményeivel összehasonlítva* vizsgáljuk meg. Ezek szerint:

III. táblázat

A táj- csoportok jele*	Az egy községre jutó telekszám átlagos nagysága			Az egy községre jutó telekterjedelem átlagos holdnagysága kerekítve		
	Vas	Moson	Győr	Vas	Moson	Győr
H-D.	12,35	—	—	313	—	—
D.	—	—	17,15	—	—	553
F.	27,09	120,12	—	763	3663	—
S.	26,05	110,06	23,08	662	3379	737
Szl.	8,38	—	—	422	—	—
Őrs.	20,19	—	—	1359	—	—

Első két megyénket illetően már részletesen kimutattuk, milyen valóságos és konkrét összefüggések rejlenek az egy községre jutó telekszám átlagos nagysága és az egy községre jutó telekterjedelem *megfelelő* átlagos holdnagysága között. Vas megyét illetően ugyanis rámutattunk: az itt most Szl. és Őrs. jelű tájcsoportokban a községenkénti telekszám átlagos nagysága és a rácső telekterjedelem átlagos nagysága között *szembetűnő aránytalanság mutatkozott a többi Vas megyei tájcsoport hasonló arányaihoz képest*. Szl.-ben *igen alacsony* telekszámátlagra *viszonylag magas*, Őrs.-ben magasabb átlagos telekszámra *igen magas* átlagos telekterjedelem esett. Ezzel szemben a többi Vas megyei tájcsoportban ezek az arányok *viszonylag kiegyenlítettek* voltak. Ez felhívta a figyelmet — már a birtokos szintű vizsgálat előtt is — arra, hogy az Őrségben és a szlovén vidék falvaiban *speciális nagyságtípusú telkek* létét kell feltételeznünk. A részletesebb, birtokos szintű elemzés azután valóban igazolta is ezt a jogos feltételezésünket.¹⁶ Moson esetében *más típusú jellegzetességre* kellett felfigyelnünk, már a vizsgálá-

¹⁵ Vas megye esetében 59, Moson esetében 17 helység adatait dolgoztuk fel.

* Jelmagyarázat: H—D.= a Rábától északra fekvő hegyes-dombos vidék, D.= győri dombvidék, F.= Hegyhát-kemenesaljai fennsík, illetve = parndorfi fennsík, S.= Gyöngyös—Perint—Rábaközi sík, illetve = mosoni, Győr megyei sík tájék, Szl.= a Rábától délre eső szlovén vidék, Őrs. = Őrség.

¹⁶ I. m. 520—522. l.

I. táblázat

Sor- szám	Helység	Tájtípus jele	A birtokos neve	Az úrbéres volt telki és telkenkívüli jobbágföldek terjedelme												A zsellérbirtok terjedelme									
				A birtokrendezés ill. a felmérés		A volt telekföldek terjedelme összesen		A telkenkívüli úrbéres jobbágföldek terjedelme és jogi minősítése						A telken kívüli úrbéres jobbágföldek terület- aránya a telkiföldek területének %-ában	A telki és telkenkívüli úrbéres földek terjedelme összesen		A volt úrbéres illetmény		Az illetményen kívüli föld			E földek terület- aránya az illet- ményföldek területének %-ában	A zsellérföldek terjedelme összesen		
				ideje	idején az úrbéres telkek össz. száma	hold	□-öl	maradvány		irtvány		összesen			hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold		□-öl	jele	hold
								hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl												
1.	Csilizradvány ...	S.	Gr. Batthyány Józsefné	1860	17 ³⁶ / ₃₆	41	968	53	1018	—	—	53	1018	128,80	95	786	—	—	899	602	Sz.	—	899	602	
2.	Hédervár	S.	Gr. Viczay Héder	1857	7 ³² / ₃₂	238	—	650	—	—	650	—	273,11	888	—	—	7	834	—	—	—	—	7	834	
3.	Dunaszeg	S.	"	1838	20 ³² / ₃₂	622	—	—	—	—	—	—	—	622	—	—	?	?	?	?	?	?	?	?	
4.	Dunaszentpál ...	S.	Gr. Viczay Héder és Br. Sina János	1865	10 ³⁴ / ₄	330	304	439	1014	—	—	439	1014	131,98	770	118	7	65	?	?	?	?	7	65	
5.	Ladamér	S.	Gr. Viczay Héder	?	3	93	—	148	30	—	—	148	30	159,41	241	30	2	602	—	—	—	—	2	602	
6.	Ráró	S.	Br. Sina János	1857	12 ³² / ₃₂	388	—	313	117	—	—	313	117	80,69	701	117	5	857	—	—	—	—	5	857	
7.	Szabadi	S.	Gr. Viczay Héder	1859	41 ³² / ₃₂	148	600	187	1196	—	—	187	1196	126,59	336	596	4	1120	—	—	—	—	4	1120	
8.	Szogye	S.	Csornai prépostság	1863	11 ³² / ₃₂	48	149	7	937	—	—	7	937	16,17	55	1086	1	600	{21 4	402 1196	Sz. Sz.	1422,00	22 4	1002 1196	
9.	Vámos	S.	Győri káptalan	1856	23	759	—	768	788	—	—	768	788	101,27	1 527	788	13	650	—	—	—	—	13	650	
10.	Vének	S.	Szentmártoni főpátság	1860	14 ⁹⁶ / ₉₆	52	600	356	879	—	—	356	879	679,48	409	279	10	462	33	714	m.	323,60	43	1176	
11.	Zámoly	S.	Gr. Khunen Hédervári Károly	?	27 ¹² / ₂	852	600	403	158	—	—	403	158	12,09	955	758	?	?	?	?	?	?	?	?	
12.	Kapi	S.	Crenneville Viktória grófnő	1859	12 ¹⁶ / ₃₂	387	500	468	531	—	—	468	531	120,92	855	1031	1	663	—	—	—	—	1	663	
13.	Rábapatonna ...	S.	Győri káptalan	1863	56 ²⁸ / ₃₂	1 763	185	1 477	1145	—	—	1 477	1145	83,82	3 241	130	6	234	—	—	—	—	6	234	
14.	Börcs	S.	Győri püspökség	1868	16 ²⁹ / ₃₂	524	111	450	366	—	—	450	366	85,92	974	477	?	?	?	?	?	?	?	?	
15.	Abda	S.	Győri káptalan	1865	30 ¹⁷ / ₃₂	1 007	640	950	107	—	—	950	107	94,30	1 957	747	9	417	—	—	—	—	9	417	
16.	Fehértó	S.	"	1850-es évek	17 ²³ / ₃₂	549	—	1 138	—	—	—	1 138	—	207,28	1 687	—	?	?	?	?	?	?	?	?	
17.	Kóny	S.	"	1865	51 ²⁷ / ₃₂	1 607	186	1 759	826	—	—	1 759	826	109,49	3 366	1012	49	333	—	—	—	—	49	333	
18.	Öttevény	S.	Gr. Viczay Héder	1858	27 ¹⁶ / ₃₂	908	77	307	600	—	—	307	600	33,86	1 215	677	8	—	—	—	—	—	8	—	
19.	Pinnyéd	S.	Győri püspökség	1860	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62	1082	406	814	Sz.	786	469	696*	
20.	Sövényháza ...	S.	Közirtokosság	1863	47 ⁸ / ₈	1 575	900*	209	500	—	—	209	500	13,29	1 785	200	195	912	?	?	?	?	195	912	
21.	Győr-Szentiván ..	S.	Szentmártoni főpát	1858	89 ³ / ₃₂	2 945	253	1 950	314	—	—	1 950	314	66,22	4 895	567	18	554	—	—	—	—	18	554	
22.	Pér	S.	Győri püspökség	1857	51 ¹⁶ / ₆₄	1 383	914	2 666	163	—	—	2 666	163	192,67	4 049	1077	{12 102	484 750	—	—	—	—	12 782	484 540	
23.	Rába-Szentmiklós	S.	"	1863/64	7 ¹⁴ / ₃₂	245	523	354	648	—	—	354	648	144,46	599	1171	13	772	679	990	Sz.	662,46	782	540	
24.	Koroncó	S.	Győri káptalan és közirtokosságok	1855	13 ¹⁹ / ₃₂	420	—	316	—	—	—	316	—	75,24	736	—	?	?	?	?	?	?	?	?	
25.	Mérges	S.	Közirtokosság	?	8 ¹⁵ / ₃₂	255	900	581	772	—	—	581	772	227,42	837	472	16	739	—	—	—	—	16	739	
26.	Gyirmót	S.	Győri káptalan	1857	33 ²³ / ₃₂	1 045	333	809	937	—	—	809	937	77,47	1 855	70	12	957	—	—	—	—	12	957	
27.	Kisárpás	S.	Bakonybéli apát	1858	11 ¹⁶ / ₃₂	55	818	24	450	—	—	24	450	43,77	80	68	—	408	—	—	—	—	—	408	
28.	Gyarmat	S.	Csornai prépostság	1857	27 ⁷ / ₃₂	840	600	1 430	—	—	—	1 430	—	170,14	2 270	600	60	480	209	600	m.	346,85	269	1080	
29.	Malomsok	S.	Gr. Amade Antal	1863	28 ⁴ / ₈	997	500	219	552	—	—	219	552	22,01	1 216	1052	8	500	53	420	m.	628,47	61	920	
30.	Kis-Mórichida ...	S.	Gr. Eszterházy Miklós örökösei	1866	24	850	—	211	708	—	—	211	708	24,89	1 061	708	38	620	—	—	—	—	38	620	
31.	Szerecseny	S.	Gr. Eszterházy Miklós örökösei	1864	44	1 452	—	39	481	—	—	39	481	2,71	1 491	481	9	637	—	—	—	—	9	637	
32.	Tét	S.	Közirtokosság	1846	36 ⁷ / ₃₂	1 196	—	547	—	—	—	547	—	45,74	1 743	—	35 84	— 876	— —	— —	— —	— —	35 84	— 876	
32 S. tájtípusú helységben volt összesen				abszolút egy helységre jutott átlag	738,55 23,08	23 582 736	1061 1157	18 940 591	837 1074	— —	— —	18 940 591	837 1074	80,31 80,31	42 523 1 328	698 1033	799 28	1008 678	2308 82	938 546	m + Sz. m + Sz.	288,65 288,65	3108 111	746 26	
1.	Kisbarát	D.	Gr. Viczay Héder-Károly	1852	18 ⁹ / ₄	581	300	256	460	—	—	256	460	44,11	837	760	49	566	—	—	—	—	49	566	
2.	Nagybarát	D.	Szentmártoni főpát és a csornai prépost	1857	19	592	—	810	164	—	—	810	164	136,85	1 402	164	55	—	62	—	m.	112,73	117	—	
3.	Pázmánd	D.	Szentmártoni főpát és a pápóci prépostság	1859	8 ⁴⁸ / ₆₄	288	900	531	89	—	—	531	89	183,92	819	989	24	—	94	—	m.	391,67	118	—	
4.	Szemere	D.	Közirtokosság	1850	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	185	412	Szöl.	—	185	412	
5.	Szentmárton ...	D.	Szentmártoni főpát	1856	18 ³⁰ / ₃₂	606	—	948	326	103	372	1 052	27	173,61	1 658	97	—	—	46	890	Szöl.	—	46	890	
6.	Táp	D.	Gr. Eszterházy Mik. M. P.	1862	39 ¹⁷ / ₃₂	1 304	637	475	1096	215	750	691	646	53,01	1 996	83	7	768	—	—	i.	—	71	84	
7.	Tényő	D.	Szentmártoni főpátság	1863	15 ³ / ₃₂	498	112	522	—	221	90	743	90	149,18	1 241	202	11 275 1 14	— 46 813 797	— 337 80 30	— 847 923 506	— i. i. i.	— 122,61 4807,74 207,50	— 613 82 45	— 174 536 103	
7 D. tájtípusú helységben volt összesen				abszolút egy helységre jutott átlag	120,06 17,15	3 870 552	749 1133	3 543 506	935 304	540 77	612 258	4 084 583	346 564	105,52 105,52	7 954 1 136	1095 497	438 62	1117 844	675 + 232 96	1160 + 102 679	m + i m + i + Sz.	154,00 154,00	1114 + 232 159	1077 + 102 325	
39 helységben volt összesen				abszolút egy helységre jutott átlag	858,61 22,02	27 453 703	610 1122	22 484 576	572 629	540 13	612 1029	23 024 590	1183 460	83,87 83,87	50 478 1 294	593 384	1283 35	925 471	2984 + 232 85	898 102 332	m + i Szöl. m + i + Sz.	240,94 240,94	4223 + 232 120	623 102 806	

I. táblázat

Sor- szám	A helység neve	A birtokos típusának jele	Az úrbéres telki és telken kívüli (volt) jobbágyföldek terjedelme											A volt zsellérbirtok terjedelme											
			A felmérés		A volt telekföldek összes terjedelme		A telken kívüli volt úrbéres jobbágyföldek jogi minősítése és mennyisége						E földek terület- aránya a telki földek területének %-ában	A volt telki és telken kívüli földek terjedelme összesen		A volt úrbéres illetmény		Az illetményen kívüli föld			E földek terület- aránya az illet- ményföldek %-ában	A zsellérföldek terjedelme összesen			
			ideje	idején az úrbéres telkek összes száma	hold	□-öl	maradvány		irtvány		összesen			hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold		□-öl	jele	hold	□-öl
							hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl													
1.	Szőgye.....	Eb.	1863	1 ¹² / ₃₂	48	149	7	937	—	—	7	937	16,17	55	1086	1	600	21	402	sz.	1422,00	22	1002		
2.	Vámos	Eb.	1856	23	759	—	768	788	—	—	768	788	101,27	1 527	788	13	650	—	—	sz.	—	4	1196		
3.	Vének	Eb.	1860	1 ⁴⁸ / ₉₆	52	600	356	879	—	—	356	879	679,48	409	279	10	462	33	714	m.	323,60	43	1176		
4.	Rábapatoná	Eb.	1863	56 ²⁸ / ₃₂	1 763	185	1477	1145	—	—	1 477	1145	83,82	3 241	130	6	234	—	—	—	—	6	234		
5.	Börcs	Eb.	1868	16 ²⁸ / ₃₂	524	111	450	366	—	—	450	366	85,92	974	477	?	?	?	?	?	?	?	?		
6.	Abda	Eb.	1865	30 ¹⁷ / ₃₂	1 007	640	950	107	—	—	950	107	94,30	1 957	747	9	417	—	—	—	—	9	417		
7.	Fehértó	Eb.	1850-es évek	17 ²³ / ₃₂	549	—	1138	—	—	1 138	—	207,28	1 687	—	—	?	?	?	?	?	?	?	?		
8.	Kóny	Eb.	1865	51 ²⁷ / ₃₂	1 607	186	1759	826	—	—	1 759	826	109,49	3 366	1012	49	333	—	—	—	—	49	333		
9.	Pinnyéd	Eb.	1860	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	62	1082	406	814	sz.	786,00	469	696		
10.	Győrszentiván	Eb.	1858	89 ⁸ / ₃₂	2 945	253	1950	314	—	—	1 950	314	66,22	4 895	567	18	554	—	—	—	—	18	554		
11.	Pér.....	Eb.	1857	51 ¹⁶ / ₆₄	1 383	914	2 666	163	—	—	2 666	163	192,67	4 049	1077	12	484	—	—	—	—	12	484		
12.	Rába-Szentmiklós	Eb.	1863/4	71 ⁴ / ₃₂	245	523	354	648	—	—	354	648	144,46	599	1171	102	750	679	990	sz.	662,46	782	540		
13.	Gyirmót	Eb.	1857	33 ²⁸ / ₃₂	1 045	333	809	937	—	—	809	937	77,47	1 855	70	12	957	—	—	—	—	12	957		
14.	Kisárpás	Eb.	1858	11 ⁶ / ₃₂	55	818	24	450	—	—	24	450	43,77	80	68	—	408	—	—	—	—	—	408*		
15.	Gyarmat	Eb.	1857	27 ⁷ / ₆₄	840	600	1 430	—	—	1 430	—	170,14	2 270	600	60	480	209	600	m.	346,85	269	1080			
16.	Nagybarát	Eb.	1857	19	592	—	810	164	—	—	810	164	136,85	1 402	164	55	—	62	—	m.	112,73	117	—		
17.	Pázmánd	Eb.	1859	8 ⁴⁸ / ₆₄	288	900	531	89	—	—	531	89	183,92	819	989	24	—	94	—	m.	391,67	118	—		
18.	Szentmárton	Eb.	1856	18 ³⁰ / ₃₂	606	—	948	326	103	972	1 052	98	173,61	1 658	98	—	—	71	84	i.	—	71	84		
19.	Tényő	Eb.	1863	15 ³ / ₃₂	498	112	522	—	221	90	743	90	149,18	1 241	202	11	46	—	—	—	—	11	46		
Összesen 19 egyházi n. birtokos típusú helységben volt			abszolút	471,42	14 811	324	16 955	939	324	1062	17 280	801	116,67	32 091	1125	745	884	2041	958		273,79	2787	642		
			jut átlag egy hely- ségre	24,81	779	648	892	489	17	116	909	608	116,67	1 689	57	43	1039	120	125		273,79	163	1166		
1.	Csilizradvány	Vb.	1860	17 ³⁶ / ₃₂	41	968	53	1018	—	—	53	1018	128,80	95	786	—	—	899	602	sz.	—	899	602		
2.	Hédervár	Vb.	1857	7 ⁶ / ₃₂	238	—	650	—	—	—	650	—	273,11	888	—	7	834	—	—	—	—	7	834		
3.	Dunaszeg	Vb.	1838	20 ² / ₃₂	622	—	—	—	—	—	—	—	—	622	—	?	?	?	?	?	?	?	?		
4.	Dunaszentpál	Vb.	1865	10 ³ / ₄	330	304	439	1014	—	—	439	1014	131,98	770	118	7	65	?	?	?	?	7	65		
5.	Ladamér	Vb.	?	3	93	—	148	30	—	—	148	30	159,41	241	30	2	602	—	—	—	—	2	602		
6.	Ráró	Vb.	1857	12 ⁶ / ₃₂	388	—	313	117	—	—	313	117	80,69	701	117	5	857	—	—	—	—	5	857		
7.	Szabadi	Vb.	1859	4 ¹⁶ / ₃₂	148	600	187	1196	—	—	187	1196	126,59	336	596	4	1120	—	—	—	—	4	1120		
8.	Zámoly	Vb.	?	27 ¹ / ₂	852	600	103	158	—	—	103	158	12,09	955	758	?	?	?	?	?	?	?	?		
9.	Kapi	Vb.	1859	12 ¹⁸ / ₃₂	387	500	468	531	—	—	468	531	120,92	855	1031	1	663	—	—	—	—	1	663		
10.	Öttevény	Vb.	1858	27 ¹⁴ / ₃₂	908	77	307	600	—	—	307	600	33,86	1 215	677	8	—	—	—	—	—	8	—		
11.	Malomsok	Vb.	1863	28 ⁴ / ₈	997	500	219	552	—	—	219	552	22,01	1 216	1052	8	500	53	420	m.	628,47	61	920		
12.	Kis-Mórichida	Vb.	1866	24	850	—	211	708	—	—	211	708	24,89	1 061	708	38	620	—	—	—	—	38	620		
13.	Szerecseny	Vb.	1864	44	1 452	—	39	481	—	—	39	481	2,71	1 491	481	9	637	—	—	—	—	9	637		
14.	Kisbarát	Vb.	1852	18 ³ / ₄	581	300	256	460	—	—	256	460	44,11	837	760	49	566	—	—	—	—	49	566		
15.	Táp	Vb.	1862	39 ¹⁷ / ₃₂	1 304	637	475	1096	215	750	691	646	53,01	1 996	83	7	768	—	—	—	—	7	768		
Összesen 15 világi nagybirtokos típusú helységben volt			abszolút	281,16	9 194	886	3 874	761	215	750	4 090	311	44,46	13 284	1197	151	32	952	1022		630,90	1103	1054		
			jut átlag egy hely- ségre	18,74	612	1178	258	368	14	448	272	661	44,46	885	798	11	740	73	354		630,90	84	1096		
1.	Sövényháza	C.	1863	47 ⁶ / ₃	1 575	900*	209	500	—	—	209	500	13,29	1 785	200	195	912	—	—	—	—	195	912		
2.	Mérges	C.	?	8 ¹⁵ / ₃₂	255	900	581	772	—	—	581	772	227,42	837	472	16	739	—	—	—	—	16	739		
3.	Tét	C.	1846	36 ⁷ / ₃₂	1 196	—	547	—	—	—	547	—	45,74	1 743	—	35	—	—	—	—	—	35	—		
4.	Szemere	C.	1850	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	185	412	szól.	—	185	412			
5.	Koroncó	Eb. + C.	1855	13 ¹⁹ / ₃₂	420	—	316	—	—	—	316	—	75,24	736	—	?	?	?	?	szól.	—	46	890		
Összesen 4 közbirtokos + 1 egyházi birtokos és közbirtokos típusú helységben volt			abszolút	106,03	3 447	600	1 654	72	—	—	1 654	72	47,98	5 101	672	247	451	+ 232	+ 102		93,82	247	451		
			jut átlag egy hely- ségre	21,21	689	600	330	974	—	—	330	974	47,98	1 020	374	82	552	—	—	szól.	93,82	+ 232 82	102 552		
39 helységben volt összesen			abszolút	858,61	27 453	610	22 484	572	540	612	23 024	1184	83,87	50 478	594	1144	167	2994	780		261,74	4138	947		
			jut átlag egy hely- ségre	22,02	703	1122	576	629	13	1029	590	460	83,87	1 294	384	34	804	+ 232 90	102 894	szól.	261,74	+ 232 125	102 498		

toknak e kezdeti szakaszában is. Először is: az egy községre jutó telekszám átlagos nagysága (mindkét tájcsoporthoz) *feltűnően magas* volt, és ugyanilyen *feltűnően magas* — legalább is a megfelelő Vas megyei adatokhoz képest — a rá eső telekterjedelem átlagos holdnagysága is. Másodsor: az adatpárok *egymás közti arányai* — szemben Vas megye tájcsoporthoz hasonló típusú adatpárjaival — *egyenletesek* voltak. Ezek az aránypárok szintén útbaigazításul szolgáltak a birtokos szintű vizsgálatokhoz. Mégpedig nemcsak a *speciálisan magas névleges és abszolút holdértékű telkek* létezését feltételezték, de azt is jelezték, hogy a telekegység Mosonban tájcsoporthoz *egyenletes és szabályos* nagyságú és távolról sem mutat olyan tájegységekre lokalizált specialitást, mint Vas megye szlovén laktá, illetve őrségi falvaiban. Amikor ezután, ez útbaigazító jelzések ismeretében, birtokos szintű vizsgálatainkat is elvégeztük, megbizonyosodhattunk előzetes feltételezéseink helyességéről.

E meggondolások alapján próbáljuk most hasznosítani Győr megyei adatainkat is. Vajon mire engednek következtetni az itt közölt adatpárok?

Az egy községre eső telekszám átlagos nagysága mindkét tájcsoporthoz *feltűnően alacsony* (vö. Moson hasonló adataival) és ugyancsak *feltűnően alacsony* (megint csak a megfelelő mosoni adatokhoz viszonyítva) az egy községre eső telekterjedelem átlagos holdnagysága is. Mármost, a fent ismertetett meggondolások alapján, igen valószínű, hogy a viszonylag alacsony telekszám és telekterjedelem átlaga — ellentétben Mosonnal — *itt alacsony névleges értékű telkeket* (résztelkeket), *alacsony abszolút értékű telekföldeket* rejteget. Bizonyosat majd csak a családfelek számának egyidejű ismeretében mondhatunk. Egyelőre azonban maradjunk meg a számokból kiolvasható feltételezésünkénél. Továbbá: a terjedelem és a telekszám átlagos nagyságának tájcsoporthoz arányai — szemben a Vas megye öt tájcsoporthoz közül kettőben észlelt aránykülönbségekkel — itt is, mint Mosonban, *kiegyenlültek*. Ez azt jelenti, hogy a *telekegység tájcsoporthoz Győr megyében sem fog eltéréseket mutatni*, hogy a telkek Mária Terézia-féle besorolásának itt is — ellentétben az őrségi és a szlovén vidéki falvak speciális nagyságú telekegységeivel — szabályos rendjével fogunk találkozni.

Táblázatunk adatai azonban azt is jól mutatják, hogy milyen *jelentékeny maradvány-* (részben írtás-) föld tartozott az egykori telekállományhoz, illetve maradt még 1849 után is a győri parasztbirtokosok kezén. Ezeknek a földeknek az aránya a volt telekföldekhez képest Vas megye 59 helységében¹⁷ (47,76%) és Moson 17 helységében¹⁸ is (37,71%) számottevő volt, Győrben azonban ezeknél is jóval nagyobb arányukra: 83,87%-ra figyelhetünk fel. Ez a tény azt jelenti, hogy Győr megye 39 megvizsgált helységében az egykori telkes parasztság telekföldjeinél alig kisebb terjedelmű maradványföldet is birtokolt 1849 után. Sőt, a megye *dombos vidékén*, a megvizsgált 7 helységben, az írtványokkal tetézett maradványföldek aránya 105,52% volt, vagyis e helységekben a telken kívüli úrbériség az egykori telekföldek terjedelménél is *nagyobb* volt. Ez a körülmény mindjárt *más aspektusban* mutatja be a győri parasztbirtok egész problematikáját, illetve azt a fenti feltételezésünket, miszerint itt csupán a kiterjedelmű telekbirtok típusa a jellemző. Lehetséges, hogy a részletesebb felmérés során valóban alacsony névleges értékű telkekkel, valóban alacsony abszolút értékű *telkekkel* fogunk találkozni, de az már most is bizonyosra vehető, hogy az egykori adóképes telekföldek mellett feltűnően nagy mennyiségű maradvány- (és rész-

¹⁷ I. m. 517. l. Részletesen lásd az I—II. sz. táblázatot.

¹⁸ I. m. Statisztikai Szemle, 1968. 4. sz. 426. l., 1. sz. táblázat.

ben irtás-) földet is fogunk találni a győri parasztság birtokában.¹⁹ Olyan jelzés ez, amelyet a parasztbirtok nagyságának további vizsgálata során szintén szem előtt kell tartanunk.

3. A II. táblázat értékeléséhez

További támpontok szerzése céljából csoportosítsuk most adatainkat az *úri birtokosok eltérő csoportjai szerint*. (Lásd a II. sz. táblát.) Az adatok vizsgálata a következő jellemző eredményre vezet: *a maradvány- (és irtás-) földek fel-tűnően magas arányát állapíthatjuk meg az Eb. jelzésű birtokos falvak csoportjában*. Nevezetesen:

IV. táblázat

A birtokos csoportok jele	Az e típusú falvakban a maradék- és irtásföldeknek a telekföldek terjedelméhez viszonyított aránya
Eb.	116,67
C.	47,98
Vb.	44,46

Az adatok tanúsága szerint az egyházi birtokos falvak csoportjában a telken kívüli úrbéri földek területének aránya a telekföldek területéhez 116,67%, míg a többi kategóriákban ez az arány, bár szintén számottevő, hiszen nincs messze az 50%-tól, mégis jóval alacsonyabb. Érdekes, hogy hasonlóan magas arányt — 107,69%-ot — figyelhattunk meg az egyházi birtokos falvak esetében Vas megyei falvaink vizsgálata során is.²⁰ Hogy ennek a most ismét megfigyelhető jellegzetességnek milyen — lényegében véve — *gazdaságtörténeti* magyarázata volt, arról már szoltunk többször idézett tanulmányunkban.²¹ E magyarázat ismétlését itt mellőzve, jelenleg e körülmény *birtoknövelő* hatását kívánjuk le-mérni. Vizsgáljuk meg e célból a következő adatsorokat:

V. táblázat

A birtokos csoportok jele	Az egy községre jutó telekszám átlagos nagysága	Az egy községre jutó telekterjedelem átlagos nagysága	Az egy községre jutó telek- és telken kívüli földek átlagos nagysága
			holdakban
Eb.	24,81	779,54	1689,04
Vb.	18,74	612,98	885,66
C.	21,21	689,50	1020,31

¹⁹ A táblázatból az is megállapítható, hogy több községben a maradvány- (és irtás-) földek aránya 100, sőt 200% fölött volt.

²⁰Vö. i. m. 518. l. és részletesen a II. sz. táblázatban. Hasonló típusú eredményekre jutottunk az azóta feldolgozott Veszprém megye esetében is. Ezúttal csak annyit jegyzünk meg, hogy a maradványföldek viszonylag nagy mennyisége az egyházi birtokos falvakban szükségképpen összefüggött az egyházi birtok közismert gazdasági elmaradottságával.

²¹Uo.

Ha most az egy községre jutó telekterjedelem átlagos holdnagyságát az egy községre jutó telekszám átlagos nagyságával csoportonként arányba állítjuk, lényegében azonos, kiegyenlített eredményre jutunk. A telekegység átlaga mindhárom csoportban 32 hold körül mozog. Ellenben a községenkénti telek- és telken kívüli földek átlagos nagyságának arányba állítása esetében az Eb. csoportnál a számok megugranak. Ez a körülmény azt mutatja, hogy a *parasztbirtok átlagos nagysága* az Eb. csoportú falvakban jóval nagyobb volt (68,79 hold), mint a Vb. (47,26 hold), illetve C. (48,105 hold) csoportú falvakban.

*

Ezek után hadd foglaljuk össze eddig szerzett ismereteinket, hadd jelezzük röviden azokat a támpontokat, amelyek további vizsgálatainkhoz útbiztosítással, vagy legalábbis figyelmeztetőül szolgálhatnak. Ezek szerint: 1.) A megvizsgált 39 helységben a volt jobbágytelkek *alacsony névleges és abszolút átlagértékeit* mértük meg. 2.) A telekegység a megyén belüli tájcsoportokban *kiegyenlített és szokványos nagyságú*. Ez azt jelenti, hogy az egységnyi parasztbirtok nagyságtípusai — Vas megyei példánkkal ellentétben — tájegységenként azonosak. 3.) A telekföldekhez képest a maradvány- (és irtás-) földek aránya *magas, különösen az Eb. csoportú falvakban*. Kérdés, *milyen mértékű és arányú* ennek a ténynek *birtoknövelő* szerepe az egyes parasztbirtokok esetében. Kérdéseinkre a további vizsgálatok során próbálunk feleletet adni.

III. Birtokos szintű vizsgálatok

1. A telekföldek felmérése abszolút értékük szerint

Közismert, hogy egy-egy volt telkes családfő egykori telekföldjének tényleges nagyságát (holdértékét) csak akkor tudjuk a telkek Mária Terézia-féle besorolása, illetve a földek minőségi osztályzatai szerint is változó abszolút értékben kifejezni, ha az adott községben az egész telek osztályzatait ismerjük. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a telkek névleges értékei mögött abszolúte mekkora holdértékek rejlenek, hogy helységenként egy-egy telek névleges értékének mekkora abszolút holdérték felel meg.

Győr megye, mint Fényes megjegyezte, földjeinek termékenységét illetően „általában a szerencsésebb megyék közé” tartozott.²² Megvizsgált községeink esetében (Szemere hegyközséget és Pinnyéd zsellérfalut nem számítva) a paraszttelkek osztályba sorolása tájcsoportonként nem igen differenciálható. Mindkét tájcsoportban, valamint a sik vidék valamennyi körzetében egyaránt megfigyelhettünk különböző besorolású telekföldeket. A telkek osztályba sorolásának tájcsoportonkénti képe így nem mutat sajátosságokat, legfeljebb azt a megjegyzést kockáztathatjuk meg, hogy túlsúlyban inkább az I. — II. osztályba sorolt szántók, illetve a III. osztályzatú rétek voltak. (Lásd a VI. sz. táblázatot.) Táblázatunk ugyanakkor azt is megmutatja, *mekkora abszolút értékű különbségek* rejlettek az egész telek névleges értékei mögött, a földek besorolásától, minőségi osztályzataitól függően. I. osztályzatú szántó—III. osztályzatú rétföldek esetében (a mindenkor 1—1200 négyzetöles-hold belsőségét is számítva) 1 telek 31 osztályozott, illetve $27 \frac{800}{1200}$ hold, II. osztályzatú szántó esetében 33 osztályo-

²² I. m. 15. l.

VI. táblázat

Sorszám	A helység neve	A tájegység jele	Az egész telek községenkénti nagysága holdakban, ill. kaszásokban			
			belsőség	szántó	rét	összesen
1.	Dunaszeg	S.	1	20	10	31
2.	Dunaszentpál	S.	1	20	10	31
3.	Hédervár	S.	1	20	10	31
4.	Ladamér	S.	1	20	10	31
5.	Ráró	S.	1	20	10	31
6.	Szabadi	S.	1	22	10	33
7.	Szőgye	S.	1	24	10	35
8.	Vámos	S.	1	22	10	33
9.	Vének	S.	1	24	10	35
10.	Zámoly	S.	1	20	10	31
11.	Kapi	S.	1	20	10	31
12.	Börös	S.	1	20	10	31
13.	Abda	S.	1	22	10	33
14.	Fehértó	S.	1	20	10	31
15.	Kóny	S.	1	20	10	31
16.	Öttevény	S.	1	22	10	33
17.	Rábapatona	S.	1	22	8	31
18.	Süvényháza	S.	1	22	10	33
19.	Csilizradvány	S.	1	24	10	35
20.	Szentiván	S.	1	22	10	33
21.	Pér	S.	1	20	6	27
22.	Rábaszentmiklós	S.	1	22	10	33
23.	Koroncó	S.	1	22	8	31
24.	Mérges	S.	1	22	8	31
25.	Gyirmót	S.	1	22	8	31
26.	Tét	S.	1	22	10	33
27.	Gyömöre	S.	1	22	10	33
28.	Malomsok	S.	1	24	10	35
29.	Szerecsen	S.	1	22	10	33
30.	Gyarmat	S.	1	20	10	31
31.	Mórichida	S.	1	24	10	35
32.	Táp	D.	1	22	10	33
33.	Tényő	D.	1	22	10	33
34.	Kisbarát	D.	1	20	10	31
35.	Nagybarát	D.	1	20	10	31
36.	Pázmánd	D.	1	22	10	33
37.	Szentmárton	D.	1	22	10	33

zott, illetve $31\frac{400}{1200}$ hold, III. osztályzatú szántónál pedig már 35 osztályozott,

illetve $35\frac{400}{1200}$ hold volt. Ha azonban a rétföldek I. osztályzatúak voltak, mint

Pér esetében, úgy az egész telek csak 27 osztályozott, illetve $23\frac{400}{1200}$ hold, II.

osztályzatú szántó és rétföldek esetén pedig (Rábapatona, Koroncó, Mérges, Gyirmót) 29 (1200 négyszögöles) hold volt. Ha tehát a Győr megyei telekegység holdértékei tájecsopontonként nem mutattak is lényeges eltéréseket, kétségtelen, hogy községenként néha nem jelentéktelen különbségeket jeleztek. Ezen különbségek figyelembevételével kell tehát birtokos szintű számításainkat elvégezni.

Az egész telek hold számai a földek minőségi osztályzatai szerint							Az osztályozott holdak 1200 □-öles holdakra átszámolva	
belsőség	szántó			rét				
mindig hold/1200 □-öl	I.	II.	III.	I.	II.	III.		
	hold/1100 □-öl	hold/1200 □-öl	hold/1300 □-öl	hold/800 □-öl	hold/900 □-öl	hold/1000 □-öl	hold	□-öl
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	—	24	—	—	10	35	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	—	24	—	—	10	35	400
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	22	—	—	8	—	29	—
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	—	24	—	—	10	35	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	20	—	—	6	—	—	23	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	22	—	—	8	—	29	—
1	—	22	—	—	8	—	29	—
1	—	22	—	—	8	—	29	—
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	—	24	—	—	10	35	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	—	—	24	—	—	10	35	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	20	—	—	—	—	10	27	800
1	—	22	—	—	—	10	31	400
1	—	22	—	—	—	10	31	400

2. Az egy családfőre jutó telkek névleges és abszolút értékei
községek és tájegységek szerint

A birtokos szintű vizsgálatok esetén a legfőbb nehézséget eddig mindig a családfők számának forrásfeltárása jelentette. 1849 után ugyanis nem rendelkezünk olyan generális forrással, amely a volt jobbágy-zsellérakosság számát a társadalmi-jogi kategóriák és egyidejűleg a telkek névleges értékei szerint is lajstro-

mozná.²³ Azok a források, amelyek alapul szolgálnak a birtokterjedelem felmérésére (kataszteri felvételek, birtok- és földkönyvek), nem alkalmasak a birtokosok társadalmi-jogi (úrbéres, nem úrbéres volt jobbágy, úrbéres, nem úrbéres zsellér, feudális eredetű vagy polgári birtokos stb.) differenciálására és azonosítására. Azok a források viszont, amelyek a volt úrbéres népesség számát lajstromozzák (a közel egykorú dikális lajstromok s még inkább a kármentesítési okiratok), amellet, hogy a nem úrbéres népességet a felvételezés körén kívül rekesztették, alkalmatlanok a parasztlakosság birtokterjedelmének pontos megállapítására.²⁴ Ilyen forráskörülmények között a kutató a források egymást kiegészítő *komplex* használatára van utalva, bár — a kutatások jelen színvonalán — ez a megoldás is csak részleges eredményekre vezet. Tulajdonképpen ez a körülmény volt az oka annak, hogy a parasztbirtok nagyságtípusainak történeti statisztikai vizsgálatait nem *közvetlen* úton, hanem a községi szintű táblázatos adatok jelzéscinek kerülű útján indítottuk el. Ellenkező esetben a kutatásokat túlságosan szűk adatbázisról kezdtük volna el.

Győr megye esetében abban a helyzetben vagyunk, hogy a telekkategóriánként is differenciált parasztcsaládfők számát csupán 14, e differenciálás nélkül, globálisan pedig — a Bemondási Táblák,²⁵ valamint a permellékletek vonatkozó statisztikai adatainak kiegészítő s egyben kritikai használatával — 29 község esetében tudtuk kétséget kizáróan megállapítani. A felhasználható adatok köre tehát — a községi szintű vizsgálatoknak birtokos szintre történő átváltása során — sajnos folyvást szűkül, de még mindig elegendő, eddig nem ismert újabb eredmények és tanulságok levonásához. Ezeket azonban — az adatok korlátozott száma miatt — azzal a megszorítással kell kezelnünk és értelmeznünk, hogy még nem befejezett és végleges eredményekről van szó. A vizsgálatok eddigi eredményeit — összevetve a szomszédos Moson megye hasonló típusú s már közzétett eredményeivel — a VII. sz. táblázatban közöljük.²⁶ (Lásd a VII. sz. táblázatot. A „∞” jelzés a háztartások és nem a családfők számát jelöli, a tájegységeknél használt jelzések jelentése pedig itt a következő: F. = parndorfi fennsík, S₁ = mosoni középső sík, S₂ = mosoni mélysík, Ény. = északnyugatmosoni erdőshegyes tájék, Szk. = a mosoni szigetközi rész, S. = győri sík vidék, D. = győri dombvidék.)

Az adott esetben még csak *átlagszámokkal* van dolgunk, de a vizsgálatok e — közbeeső — szakaszáról már csak a szomszédos Moson megye *lényegében eltérő típusú* adataival való összehasonlítás kedvéért sem akartuk lemondani. Mit is jeleznek hát a VII. sz. táblázat adatai?

Hasonlítsuk először össze a családfőnkénti telkek *névleges* értékeinek mosoni és győri adatsorait. Ezek szerint 23 különböző tájcsoporthú mosoni község közül 13-ban a különböző osztályzatú telekföldeknek egy családfőre eső névleges értéke az egész telkek, s ezen belül 4 községben jóval a két telek *fölött* van. A legmagasabb átlagértékek, mint rámutattunk, a középső sík falvaiban váltak szembetűnővé.

²³ E tekintetben a legjobban használható forrásanyag, mint erre már a mosoni parasztbirtok vizsgálatáról szóló tanulmányunkban rámutattunk, a sajnos csak szórványosan megmaradt Birtok felvallási jegyzőkönyvek, illetve az esetenként fellelhető „Telektáblá”-k és a kármentesítési okiratok anyaga.

²⁴ Vö. A parasztbirtok típusai Vas megyében . . . 514. l. valamint: A parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálata Moson megyében (Statisztikai Szemle, 1968. 4—5. sz.).

²⁵ Gy. Á. L. ui. Bemondási Táblák 100—101. cs.

²⁶ A telekföldek abszolút értékeit most már — a földek besorolásának és minőségüknek figyelembe vételével — számítottuk ki, illetve számoltuk át 1200 négyszögöles holdakra. Vess össze hozzá a VI. sz. táblázat adatait.

VII. táblázat

A telkek osztályzatainak csoportjai		A tájegységek jele		A helységek neve		Az egy családfőre jutó telkek értékei					
		Mosonban	Győrben			névleges értékben		holdakban			
Mosonban	Győrben			Mosonban	Győrben	Mosonban	Győrben				
I.—II. osztályzatú szántók III. o. rétek (Péternél I. o.) II.—III. osztályzatú rétek	I. o. szántók III. o. rétek (Péternél I. o.)	F.	S.	Miklósfalu	Dunaszeg	2,415	0,527	61,171	14,754		
				Féltorony	Dunaszentpál	1,395	0,430	49,285	11,897		
				Barátfalva	Hédervár	1,361	0,342	42,640	9,469		
						Zurány	Ladamér	1,289	0,300	32,650	8,300
				S ₁ .		Németjárfalu	Zámoly	1,315	1,125	33,312	34,585
						Szolnok	Börcs	2,774	0,735	86,909	20,333
						Hegyeshalom	Fehértó	2,721	0,521	68,812	18,418
						Levél	Kóny	2,182	0,691	52,432	18,992
						Bezenye	Pér	1,157	1,191 [⊗]	32,129	27,810 [⊗]
						Rajka	Gyarmat	1,180	0,392	29,889	10,870
						Szentpéter	Kisbarát	1,726	0,750	40,600	20,751
				Szk.	D.	Halászi	Nagybarát	1,128	0,575	40,375	15,327
III.—IV. o. szántók III. o. rétek (Szt. Jánosnál II. o.)	II. o. szántók II.—III. o. rétek	Ény.	S.	Lajtafalva	Szabadi	0,995	0,375	37,155	11,750		
				Nyulas	Vámos	0,203	0,450	7,422	15,667		
				Nemesvölgy	Abda	0,075	0,555	3,000	17,393		
				S ₂ .		Tarcsa	Öttevény	1,152	0,942	40,700	15,667
						Szentandrás	Rábatotony	0,951	1,185	30,794	34,403
						Mosonszentjános	Sövényháza	0,569	1,836 [⊗]	16,401	57,546 [⊗]
						Pomogy	Szentiván	0,369	0,661	14,334	20,715
						Pusztasomorja	Rábaszentmiklós	0,365	0,126	12,895	3,949
							Koronc		0,799		23,196
				Szk.		Mecsér	Gyirmót	0,897	0,581	35,548	16,859
				Arak	Szerecseny	0,750	0,571	29,754	17,905		
				Feketeerdő	Szentmárton	0,634	0,266	25,147	8,357		
					Táp		0,347 [⊗]	10,865 [⊗]			
					Tényő		0,580	18,190			
	III. o. szántók és rétföldek		S.		Szöggye		0,125 [⊗]	4,416 [⊗]			
			S.		Vének		0,136	4,818			
			S.		Malomsok		0,750	26,500			

VIII. táblázat

A táj- csoport jele	A volt teljes családfők számának megoszlása													
	A telekföld nagyságcsoportjai holdakban	$\frac{2}{32}$	$\frac{4}{32}$	$\frac{6}{32}$ ($\frac{3}{16}$)	$\frac{7}{32}$	$\frac{8}{32}$ ($\frac{1}{4}$)	$\frac{9}{32}$	$\frac{12}{32}$ ($\frac{3}{8}$)	$\frac{12}{32}$	$\frac{14}{32}$	$\frac{16}{32}$ ($\frac{1}{2}$)	$\frac{17}{32}$	$\frac{18}{32}$	$\frac{19}{32}$
S. szk.	4,417		22											
	5,174			5										
	6,917					8								
	7,833					6								
	10,376								16					
	13,834										2			
	15,667										6			
34,585														
S. tk.	3,781						9							
	10,375							3						
	11,774								8					
	15,563												18	
	16,435													16
	19,923													
	23,431													
	31,126													
	31,991													
	32,842													
	35,443													
39,750														
79,750														
S. rm.	2,726	1												
	6,862				6									
	7,250					15								
	8,149						1							
	13,693									12				
	14,500										1			
	15,339											23		
	16,298												2	
	22,648													
	23,548													
	26,446													
26,500														
29,000														
30,798														
D.	5,859			10										
	6,862				11									
	11,750							3						
	12,722								71					
	18,612													2
	19,584													
20,751														
25,443														
S. + D.	összesen	1	22	15	17	29	10	22	79	12	9	23	20	18

Az északnyugati sarokban, valamint a Hansághoz közelítő mélysíki falvakban, de a mosoni Szigetköz helységeiben (Mecsér — Arak — Feketeerdő) is a névleges értékek átlaga már az egész telek értéke alá hanyatlik.²⁷ Ugyanakkor mindjárt feltűnik, hogy a *Szigetköz győri helységeiben*, sőt két-három esettől eltekintve

²⁷ E tendencia okaira és magyarázataira lásd: A parasztbirtok ... vizsgálata Moson megyében (Statistikai Szemle, 1968. 4.—5. sz.).

a telkek névleges nagyságcsoportjai szerint														A volt telkes családfelek	
$1^0/32$	$2^0/32$	$3^0/32$ ($1/8$)	$4^0/32$	$5^0/32$	$6^0/32$	1	$1^1/32$	$1^2/32$	$1^3/32$	$1^4/32$	$1^5/32$	$1^{11}/32$	$2^{11}/32$	telekföldjének terjedelme összesen holdakban	száma
														97,174	
														25,870	
														55,336	
														46,998	87
														166,016	
														27,668	
														94,002	
														760,870	
														34,029	
														31,125	
														94,192	
														280,134	
														262,960	
	6					2								119,538	
														46,862	105
														31,126	
														31,991	
														197,052	
														35,443	
														1315,875	
														79,750	
														2,726	
														41,172	
														108,750	
														8,149	
														164,316	
														14,500	
														354,177	
														32,596	115
														45,298	
														23,548	
														26,446	
														1007,000	
														29,000	
														338,778	
														58,590	
														75,482	
														35,250	
														903,262	
														37,224	127
														19,584	
1														518,775	
														101,772	
1	6	63	2	5	3	1	11	23	1	6	1	33	1	7780,406	434

valamennyi Győr megyei helységünkben a névleges átlagértékeknek hasonló nagyságtípusaival találkozunk, mint a Szigetköz mosoni falvaiban. A Győr megyei 29 helység közül ugyanis 25-ben — tehát a községek túlnyomó többségében — az egy családfőre jutó telkek névleges értékei az egész telek értéke alatt maradnak. Jelzett feltételezésünk tehát, hogy Győr megyei községeinkben a telkek alacsony névleges értékeivel fogunk találkozni, egyre realisabbnak látszik.

Vizsgáljuk meg ezután az *abszolút értékeket* is. A számadatok összehasonlítása most is korábbi feltételezésünket erősíti meg. Amíg az egy családfőre jutó telkek holdértéke 23 mosoni község közül 18-ban, addig a 29 Győr megyei község közül csak 9-ben van 20 hold fölött. Amíg a mosoni falvakban a telkek feltűnően magas átlagos holdértékei a legtöbbször — mint azt néhány példával illusztráltuk is — 60—80—100 holdnál is nagyobb *óriástelkek*, addig a Győr megyei községek telkeinek feltűnően alacsony átlagos holdértékei inkább a *kisebb terjedelmű telkek* létezésére utalnak.

Hatoljunk most már le az átlagértékek mögött lévő *konkrét értékek* vizsgálatához is. A pontosan megvizsgálható parasztcsaládfők száma, a különböző tájcsoporthoz s már említett 14 különböző csoportú és osztályzatú községből,²⁸ sajnos, kevés: mindössze 434. De ha e 434 volt telkes családfő névleges értékek szerint is differenciált telkeinek abszolút holdértékét pontosan fel tudjuk mérni, ha nem is végleges és teljes eredményekkel, de részben mégis célhoz jutottunk. Adatainkat a VIII. sz. táblázatba foglaltuk. A tájtípusok jelzésének jelentése: S. szk. = szigetközi sík, S.tk. = tóközi sík, S.rm. = Rába — Marcal menti sík, D. = Dombvidék.

A táblázat adataiból a következő tanulságokat vonhatjuk le:

1.) Már pusztán az a körülmény, hogy a telkek tört részeinek névleges értékei ilyen alacsonyak, a *kis terjedelmű, néha törpetelkek* elterjedtségére utal, ami teljesen egybevág a vizsgálataink kezdetén jelzettekkel. A megvizsgált 434 telkes családfő közül 216-nak — az összes családfők 49,77%-ának — 1/2 telkű és azon aluli névleges értékű telekföldje volt, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy megvizsgált telekbirtokosainknak majdnem a fele 1/2, illetve azon aluli kis telkű földek tulajdonosa volt. Ez az eredmény — most már azt is mondhatnánk — természetesen következik korábbi megfigyeléseinkből. A 1/2 telkesnél nagyobb és az egész telkes birtokosok száma együtt már jóval kevesebb — 142, az összes telkes családfők 32,72%-a —, míg az egész telken felüliek még kevesebb — 76, azaz csak 17,51%

2.) Megvizsgálván a telekföldek abszolút értékeit (holdnagyságát) is, a következő jellemző eredményre jutunk:

I X. t á b l á z a t

A telekföldek abszolút értékeinek nagyságcsoportjai holdakban	A telekbirtokosok száma	A telekbirtokosok %-os aránya
2— 5	32	7,38
5— 9	62	14,29
10—20	190	43,76
20—31	85	19,59
31—40	64	14,75
79—80	1	0,23
Összesen	434	100,00

A telekbirtokosok telekföldjeinek abszolút értékű nagyságcsoportjait szemügyre véve, világosan megállapítható, hogy a 2—20 hold közötti birtokosok — s ezen belül még az 5—20 holdasok vagy a 2—5 és a 10—20 holdasok együtt — az összes birtokosok *abszolút túlsúlyát* jelentik. A 20 holdon felüli egykori telek-

²⁸ Hiedervár, Ladamér, Szabadi, Szögye, Véne, Zámoly — Börcs, Fehértó, Rábatapona — Gyirmót, Malomsok, Rábaszentmiklós — Kisbarát és Táp.

birtokosok száma jellemző módon már jóval kevesebb; nagy telkű parasztbirtokot pedig a 434 közül csak 1-et találtunk. Eredményeink tehát azt mutatják, hogy a megvizsgált 434 volt úrbéres telkes túlnyomó többsége *20 holdon aluli, részben törpe-, részben kisebb telekföldek* tulajdonosa volt 1849 után. Korábban feltevezett állításunkat tehát most, az egyes családfőkig hatoló konkrét vizsgálatok után, valóban reálisnak nyilváníthatjuk.

3.) Az egy családfőre eső telkek abszolút értékeinek átlagi *tájcsoportonként* a következő nagyságokat mutatják:

X. táblázat

Tájcsoportok	A telekföldek átlagértékei holdakban
A tóközi falvakban	24,381
A Rába—Marcal mentén	19,643
A szigetközi falvakban	14,642
A dombvidéken	13,778
A megvizsgált falvakban összesen	17,927

Ha fenti eredményeink — objektív forráshiányok miatt — csupán a vizsgálatba vonható 14 helység, illetve a 434 telkes családfő szűkebb körére vonatkoztathatók is, úgy véljük, hogy a Győr megyei parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatát mégis előbbre viszik. Ne feledjük el ugyanis, hogy a három szakaszban eddig végrehajtott vizsgálataink *mindig azonos típusú* eredményekre vezettek; mindhárom irányú megközelítésben *hasonló végeredménnyel* zárultak: vagyis *egymást igazolták!* Az első megközelítésben községi szinten 39 helység, a másodikban, már birtokos szinten, 29 helység esetében — de a családfők számának még csak átlagaival mérve —, végül, a harmadikban 14 községben — de már a telkek névleges értéke szerint is differenciált családfők *egyenkénti* felvételei alapján — *egybevágó eredményekre* jutottunk. Ez a körülmény a megvizsgált és tájilag differenciált helységek, valamint a telkes családfők konkrét illetőségi körén kívül, már a megyei keretekig tágitott kép kialakításához sem mellőzhető.

Ebből a megfontolásból kiindulva módunkban van a X. számú táblázatban közölt eredményeinket bizonyos kontrollszámításoknak alávetni. Terjesszük ugyanis ki a telekföldek átlagos holdértékeinek tájegységenként differenciált felméréseit a már a VII. számú táblázatban közölt 29 helységre, illetve az azoknál megszámlált 1219 családfőre. E 29 helységből 15-ben, azaz 785 családfőnél azok *telekföldek szerinti megosztásának* számadatait nem ismerjük, s éppen ezért nem volt módunk az e családfők birtokában levő telekföldeket a telkek különböző osztályzatai szerint *egyenként* felmérni. De ha eltekintünk a családfők telekföldek szerinti differenciáltságától, valamint a telekföldeknek osztályzatok szerinti pontos kimutatásától, és megelégszünk a családfők számának *összevont* adataival, a telekföldeknek pedig csak *osztályozott* holdértékeivel, úgy módunkban van 14 helység helyett 29-ben, a 434 családfő helyett 1219 családfő esetében a telekföldek tájegységenként szórt átlagértékeinek kiszámítására és az így nyert eredményeknek a fenti, csupán a 14 helység 434 családfőjére vonatkoztatott adataival való összevetésére. Vajon a vizsgálatba vont helységek, illetve családfők számának ilyen gyarapítása esetén is *hasonló típusú* eredményekre jutunk-e? Az így nyert eredmények (amelyeket a XI. táblázatba foglaltunk)

nem közömbösek az alkalmazott módszer és a segítségével elért eredmények általánosíthatósága szempontjából.

Eltekintve attól, hogy a két táblázatba foglalt holdnagyságok nem azonos érték kategóriák, hiszen a X. táblázatban a különböző osztályzatoknak megfelelő 1200 négyszögöles holdak, a XI.-ben viszont csak osztályozott holdak

XI. táblázat

Tájcsoportok	A megvizsgált		A telekföldek átlagértékei osztályozott holdakban
	falvak	családfők	
	száma		
A tóközi falvakban	7	311	25,513
A Rába—Marcal menti falvakban	3	94	18,199
A szigetközi falvakban . . .	9	196	16,040
A dombvidéki falvakban .	5	257	13,937
A négy tájcsoport falvai- ban összesen	24	858	18,731
A sokoróaljai falvakban . .	3	184	17,879
A keleti sík falvaiban . . .	2	177	24,457
Az összes tájcsoport fal- vaiban	29	1219	19,680

szerepelnek, a telekföldek tájegységenkénti átlagai mindkét táblázat azonos rovataiban mégis feltűnően hasonló számértékeket mutatnak. Ha az összehasonlíthatóság kedvéért mellőzzük a sokoróaljai és a keleti sík falvait, illetve az azokban megszámlált 361 családfőt, úgy a két táblázat első négy rovatában majdnem azonos számszerű értékeket mérhetünk és ezen értékek nagyságának pontosan azonos sorrendjét láthatjuk. Ez a körülmény alátámasztja a X. táblázatba foglalt adatainknak reális voltát.

3. Az egy családfőre jutó telek- és maradványföldek abszolút értékei községek és a nemesi eredetű birtokosok csoportjai szerint

További feladatunk, hogy — forráslehetőségeinkhez mérten — a maradványföldek és részben az irtások családfőnkénti nagyságát is érzékeltessük. Tekintettel azonban arra a sajnálatos körülményre, hogy ez esetben is forráshiányokkal küzdünk, és a különböző névleges értékű telkekkel rendelkező családfők maradványföldjeinek egyenkénti hányadát az esetek többségében nem volt módunk megállapítani, kénytelenek voltunk az egyenkénti felmérésektől eltekinteni és a maradványföldek (irtások) csupán családfőnkénti átlagterjedelmének eredményeivel megelégedni. A felméréseket még ilyen engedményekkel is csupán 27 község esetében volt módunk végrehajtani. Eredményeink alapján — amelyeket a XII. sz. táblázatban foglaltunk össze²⁵ (lásd a XII. sz. táblázatot) — a következőket állapíthatjuk meg:

²⁵ A maradványföldek családfőnkénti átlagterjedelmének kiszámításánál kénytelenek voltunk a telekarányos megoszlást alapul venni és a földekre is alkalmaztuk a telekföldek osztályba sorolásától és minőségétől függő számításokat.

XII. táblázat

Sor- szám	A helység neve	A birtokos típusának jele	Jut átlagosan egy családfőre (ill. háztartásra)		
			telekföld	maradványföld	összesen
			1200 □-öltre átszámolt holdakban		
1.	Szőgye.....	Eb.	4,416*	0,943*	5,354*
2.	Vámos.....	„	15,667	15,866	31,533
3.	Vének.....	„	4,818	32,739	37,557
4.	Rábapatonna.....	„	34,403	27,346	61,749
5.	Börcs.....	„	20,333	17,474	37,807
6.	Abda.....	„	17,393	16,584	33,795
7.	Fehértó.....	„	18,418	26,930	41,378
8.	Kóny.....	„	18,992	21,017	40,009
9.	Szentiván.....	„	20,715*	13,716*	34,432*
10.	Pér.....	„	27,810	51,259	79,069
11.	Rábaszentmiklós.....	„	3,949	5,705	9,654
12.	Gyirmót.....	„	16,859	13,750	30,609
13.	Gyarmat.....	„	10,870	16,205	27,075
14.	Nagybarát.....	„	15,927	13,377	29,304
15.	Szentmárton.....	„	8,357	14,069	22,426
16.	Tényő.....	„	18,190	27,521	45,711
16 község esetében összesen:		Eb.	16,760	19,228	35,988
1.	Hédervár.....	Vb.	9,469	27,626	37,095
2.	Dunaszeg.....	„	14,754	—	14,754
3.	Dunaszentpál.....	„	11,897	15,702	27,599
4.	Ladamér.....	„	8,300	13,211	21,511
5.	Szabadi.....	„	11,750	14,876	26,626
6.	Zámoly.....	„	34,585	4,184	38,769
7.	Öttevény.....	„	15,667	5,308	20,975
8.	Malomsok.....	„	26,500	5,830	32,330
9.	Szerecseny.....	„	17,905	0,486	18,391
10.	Kisbarát.....	„	20,751	9,153	29,904
11.	Táp.....	„	10,865*	5,760*	16,625*
11 község esetében összesen:		Vb.	16,125	6,434	22,559

1.) Az egy családfőre (a „*” jelzéseknél háztartásra) eső parasztbirtok (telekföld + maradvány- és irtásföld) átlagos nagysága — mint ezt a megelőző vizsgálatok eredményei alapján vártuk is — tulajdonképpen *jóval nagyobb*, mint az egy családfőre (háztartásra) jutó telekföldeké. Emiatt a parasztbirtok tényleges nagyságáról adott — s csupán a telekföldek felmérésén alapuló — korábbi értékelésünk *kiegészítésére szorul*: míg a Győr megyei telekföldek átlagos nagyságtípusa 17—19 (X.-XI. sz. tábla), addig a maradvány- és részben irtásföldekkel tetézett *parasztbirtoké már 31 hold körül* alakul ki.

2.) Ezen belül az *egyházi birtokos falvakban* a megszámlolt 16 község esetében még magasabb: 35,988, a világi (jórészt nagy-) birtokos falvakban viszont csak 22,559 holdas átlagterjedelmet mérhettünk meg. Kétségtelen tehát, hogy az Eb. típusú falvakban a maradványföldek — a parasztbirtok alkotóelemeként — *sokkal jelentősebb szerepet* játszottak, mint a Vb. típusú falvakban. (Emlékeztetünk rá, hogy hasonló típusú eredményre jutottunk a Vas és Veszprém megyei parasztbirtok vizsgálata során is.)

3.) Megfigyelhető továbbá, hogy a családfőnkénti (háztartásonkénti) parasztbirtok átlagos nagysága tekintetében falvanként sokszor milyen lényeges különbségek mutatkoznak: az egy családfőre jutó maradványföldek átlagos

nagysága Vámoson, Vénekén, Fehértó helységben, továbbá Kónyban, Péren, Rábaszentmiklóson, Gyarmaton, Szentmártonban, Tényőn, Héderváron, Duna-szentpálon, Ladomérban és Szabadiban *nagyobb*, mint a telekföldeké; Tényő, Kóny, Fehértó, Rábatatona és Pér esetében a parasztbirtokoknak *viszonylag magas*, Szőgye, Rábaszentmiklós, Dunaszeg és Táp esetében *viszonylag alacsony* átlagterjedelmével találkozunk.

4.) Az átlagok azonban elrejtik a rétegződés, a földbirtok családfőnkénti konkrét nagyságának arányait. Hogy ezekről mégis fogalmat alkothassunk — mégpedig egy olyan tipikus esetben, amikor a számottevő nagyságú maradványföldek a rétegződésnek csupán a telekföldek alapján megvonható kategóriáit jelentősen módosítják —, ragadjunk ki említett községeink közül egyet, amelynek példájával ezt az elmozdulást is illusztrálhatjuk. Erre a célra Vámos község konkrét adatait használhatjuk.³⁰ Az alábbi két táblázat közül az 1. számú a volt telkes családfők rétegződését csak a telekföld, a 2. jelzésű viszont már a telek- és a maradványföld alapján mutatja be. A felvételek az 1856-i állapotokat rögzítik.

A volt telekbirtokok rétegződése Vámoson

1.		
csak a telekföldek alapján		
a telekföldek jog szerinti nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdakban	a volt telekbirtokok	
	száma	számaránya
4— 5 hold között	6	} 36,74
8— 9 „ „	12	
16—17 „ „	22	} 44,89
23—25 „ „	3	
33—34 „ „	6	} 18,37
Az összes nagyságcsoportokban	49	

2.		
a telekföld és a maradékföldek alapján		
a telek- és maradványföldek tényleges nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdakban	a volt telekbirtokok	
	száma	számaránya
3— 5 hold között	6	} 18,37
7—10 „ „	3	
16—18 „ „	9	} 18,37
32—38 „ „	22	
47—52 „ „	3	} 63,26
66—72 „ „	6	
Az összes nagyságcsoportokban	49	100,00

Az 1. számú táblázat adataiból látható, hogy Vámoson a 16—17 holdas telekbirtokok — a birtokoknak ez a kategóriája egyébként is jellemző volt a megyében — voltak viszonylagos túlsúlyban. A 2. számú táblázat adataiból

³⁰ Gy. Á. L. u. i. Vámos, 88. cs. A maradékföldek váltásának jegyzéke 1856-ból.

viszont már jelentős elmozdulásokat állapíthatunk meg a magasabb nagyság-kategóriák irányában. Nevezetesen: a 33—34 holdasok (a volt egész telkesek) földbirtoktulajdona a maradékföldekkel együtt már 66—72 holdra, a 24—25 holdasoké (a volt $\frac{1}{6}$ telkesek) 47—52 holdra, a 16—17 holdasoké (a volt $\frac{1}{2}$ telkesek) 32—38 holdra, a 8—9 holdasok (a volt $\frac{1}{4}$ telkesek) közül 9 családfő 16—18 holdra tágul. Ez utóbbiak közül azonban kettőnek csak 9—10 holdas, egynek pedig — mert telekbirtokának *tényleges* (és nem jog szerinti) nagysága az úrbéri járandóság mértékét sem érte el, amely hiányt a volt földesúrnak pótolnia kellett — csak 7—8 holdas földtulajdona volt. A legkisebb nagyságcsoportba tartozó 6 (egykori $\frac{1}{8}$ telkes) családfő közül 5-nek olyan minimális maradványföldje volt, hogy az már nem változtatott az eredeti nagyságcsoporton, míg 1-nek — amellet, hogy maradványföldje sem volt — úrbéri telekföldje szintén alatta maradt a törvényes illetőség mértékének, s így csak 3—4 holdasnak számíthatott.

Az elmozdulások fő irányát az alábbi arányszámok jelzik a legjobban: míg az 1. számú táblázatban a 16—17 holdasok az összes családfők számának még közel 45⁰/₀-át adták és a 33—34 holdasok számaránya csupán 12,24⁰/₀ volt, addig a 2. számú tábla szerint a 32 holdon felüli birtokosok számaránya már 63,26⁰/₀-os, *abszolút túlsúlyra* emelkedett.

5. Ha eredményeinket végezetül összevetjük a szomszédos Moson eddig feltárt vonatkozó eredményeivel,³¹ ismét, és a már eddig megállapított jellegzetességeknek megfelelő *különbségeket* figyelhetjük meg. Bármilyen jelentős szerepük volt ugyanis a maradványföldeknek (s részben az irtásoknak) elsősorban az egyházi birtokos falvak csoportján belül a Győr megyei parasztbirtok nagyságtípusainak kialakításában, itt a parasztbirtok nagysága általában *mégis jóval a tipikusan nagy terjedelmű mosoni parasztbirtok terjedelme alatt maradt*. Pér és Rábapatona esetét kivéve az egy családfőre jutó telek- és maradékföldek abszolút nagysága megvizsgált Győr megyei helységeinkben sehol sem közelítette meg a jóval nagyobb mosoni arányokat. Ennek döntő oka a *telekföldek* nagyságának megyénkénti lényeges különbségeiben rejlett, amit a Győr megyei maradványföldek viszonylag nagyobb aránya sem tudott ellensúlyozni.

4. A zsellérbirtok

A zsellérföld felmérésére csupán 29 helység esetében volt módunk. Őt helység esetében lehetőségünk volt a szerződéses jogviszonyban tartott földek felmérésére is. Felvételeink eredményeit a XIII. sz. táblázatban foglaltuk össze. (Lásd a XIII. sz. táblázatot.) Az itt használt rövidítések jelentését a jegyzetben közöljük.³² Táblázatunkból az alábbi eredményeket olvashatjuk ki:

1. A zsellérek urbéres illetményének nagysága, azaz pontosabban: az egy zsellércsaládfőre eső urbéres illetményföld nagysága, az egyetlen sövényházi

³¹ I. m.

³² „u. if.” úrbéres illetményföld; „u. mf.” = úrbéres maradványföld, „sz” = szerződés alapján birtokolt föld, „u. i.” = úrbéres irtásföld, „sz. i.” = nem úrbéri irtás, „u. szől.” = úrbéres szőlő, „m. szől.” = majorsági bérelt szőlő.

* = házas zsellérek csak úrbéres illetménnyel,

** = földes zsellérek úrbéres illetménnyel és úrbéres irtással,

*** = lakók és vidékiek úrbéres földdel és irtásokkal,

**** = hegybéli földes zsellérek úrbéres földdel és irtásokkal. A helységek közül Szőgyen, Pínyéden, Péren és Tényőn az úrbéreseknek egyúttal szerződéses földjük is van.

XII. táblázat

Sor- szám	A helység neve	A zsellércsaládfők			Az összes zsellérekre jutó földterület 1200 □- öles holdakban	A földek jogi minősítésé- nek jele	Átlagosan jut egy családfőre 1200 □-öles hold	
		száma	jogállása				űrbéres	összes
			úr- béres	szertő- déses				
1.	Hédervár	65	+	—	7,695	u. if.	0,118	} 0,118
2.	Dunaszentpál ..	33	+	—	7,055	u. if.	0,214	
			+	—	?	u. mf.	?	} 0,214
3.	Ladamér	15	+	—	2,502	u. if.	0,167	
4.	Ráró	36	+	—	5,715	u. if.	0,159	0,159
5.	Szabadi	21	+	—	4,934	u. if.	0,235	0,235
6.	Szógye	6	}	+	1,500	u. if.	0,250	} 3,806
		1		—	+	21,336	Sz.	
		1	—	+	4,998	Sz.	—	4,998
7.	Vámos	17	+	—	13,542	u. if.	0,794	0,794
8.	Vének	18	}	+	10,386	u. if.	0,577	} 2,443
				+	—	33,595	u. mf.	
9.	Kapi	11	+	—	1,552	u. if.	0,141	0,141
10.	Rábapatoná ..	56	+	—	6,195	u. if.	0,111	0,111
11.	Abda	33	+	—	9,347	u. if.	0,283	0,283
12.	Kóny	129	+	—	49,277	u. if.	0,382	0,382
13.	Öttevény	44	+	—	8,000	u. if.	0,182	0,182
14.	Pinyéd	54	}	+	62,902	u. if.	1,165	} 8,696
				—	+	406,678	Sz.	
15.	Sövényháza	14	+	—	195,760	u. if.	13,983	13,983
16.	Pér.....	87	+	—	12,403	u. if.	0,143	0,143
		42	}	+	102,625	u. if.	2,443	} 18,630
				—	+	679,825	Sz.	
17.	Gyirmót	42	+	—	12,797	u. if.	0,305	0,305
18.	Kisárpás	1	+	—	0,340	u. if.	0,340	0,340
19.	Gyarmat	101	}	+	60,400	u. if.	0,598	} 2,672
				+	—	209,500	u. mf.	
20.	Malomsok	68	}	+	8,417	u. if.	0,124	} 0,908
				+	—	53,350	u. mf.	
21.	Szerecseny	46	+	—	9,531	u. if.	0,207	0,207
22.	Tét	81	+	—	38,517	u. if.	0,475	0,475
23.	Rábaszentmiklós	7	+	—	13,643	u. if.	1,949	1,949
24.	Kisbarát	28	+	—	41,170	u. if.	1,470	1,470
25.	Nagybarát	68	}	+	55,000	u. if.	0,809	} 1,721
				+	—	62,000	u. mf.	
26.	Pázmánd	16	}	+	24,000	u. if.	1,500	} 7,375
				+	—	94,000	u. mf.	
27.	Szemere	117	+	—	185,343	u. szőlő	1,584	1,584
		13	—	+	46,742	m. szőlő	3,595	3,595
28.	Táp	82	+	—	7,640	u. if.	0,093	0,093
29.	Tényő	54*	+	—	11,038	u. if.	0,204	0,204
		83**	+	—	275,439	u. if.	3,318	} 7,387
			+	—	337,706	u. i.	4,069	
		16***	+	—	1,679	u. if.	0,105	} 5,153
			—	+	80,770	sz. i.	5,048	
		24****	+	—	14,665	u. if.	0,611	} 1,878
			—	+	30,421	sz. i.	1,267	

példát kivéve, a megszokott minimális terjedelmű; ennek alapján itt a zsellérek túlsúlyban levő típusa a szokványos $\frac{1}{4}$ telken aluli zsellértípus. Az átlagok mögött megbújó konkrét számok is ezt a tényt látszanak megerősíteni. Így például a 68 malomsoki úrbéres zsellér illetményföldje egyenként mindössze 124 négy-

szögöl nagyságú. Ha a kézőkön levő maradványföldek mennyiségét is tekintetbe vesszük, a birtoklás képeének ez a *jellege* akkor sem változik. A konkrét számoknak a 0,908 átlagtól való szóródása nem jelentős: a 68 zsellér közül mindössze 2-nek van egyenként 1, 12-nek 2, ismét 2-nek 3 és csupán 1-nek 6 hold körüli összöldterjedelme, az összes többinek csak 1 hold alatti összöldbirtoka van.³³

Éles kontraszt ez a szomszédos mosoni zsellérbirtok nagyságtípusához, a telkes zsellér típusához képest. Tarcán 1 zsellérsaládfőre átlag 10,725, Szentandráson 12,068, Levélen 12,589, Bezenyén 14,195, Miklósfaluban 15,000, Féltoronyban 21,626 hold úrbéres illetményföld jutott.³⁴ Megvizsgált Győr megyei helységeinkben tehát (és véleményünk szerint általában a megyében) nemcsak a volt telkesek telekföldjei voltak a mosoniakéhoz képest lényegesen kisebb terjedelműek, de a mosoni zselléreltmény speciális nagyságtípusához képest az *általánosan megszokott méretű* volt a zselléreltmény is.

2. *A maradvány- és irtásföldek* birtoklása ugyanakkor itt is a zsellérbirtok *magasabb kategóriáit* hozta létre. Az egy zsellérsaládfőre eső összes földbirtok átlagos nagysága Gyarmaton ugyan még csak 2,6, Tényőn viszont már 5,1, illetve 7,3, Pázmádon ugyancsak 7,3 hold. Tényőn az irtást is birtokló 83 zsellért a források is már „földes” zsellérnek nevezik,³⁵ és a 16 „lakó”, kiknek a „vidéki”-ekkel együtt több mint 82 holdja volt, elsősorban szintén irtásbirtokos. Az 1863. évi peregyezés alapján azonban ezek elvesztették irtásaikat,³⁶ s így a nincstelenek szintjére süllyedtek. A pázmándi 16 zsellérnek a számottévő maradványföld — a szőlőről itt most nem is beszélve — emeli meg földbirtokterjedelmét. A maradványföldek ez esetben, pénzváltás árán, a zsellérek kezén maradtak.³⁷ Az illetményföldön kívüli maradvány- és irtásföld számításba vétele mellett is azonban — bár ez esetben a fent említett és túlsúlyban levő típustól eltérő zsellértípust találunk — a zsellérbirtok átlagos nagysága itt is *jóval alatta maradt a maradványföldet is birtokló mosoni zsellérgazda birtoknagyságának.* A zsellérbirtok átlagos nagysága ugyanis fentebb említett mosoni községeink esetében jóval a 10, Miklósfalu és Féltorony esetében pedig a 20 hold fölött volt.³⁸ A birtokterjedelem e nem jelentéktelen megyéenkénti nagyságkülönbségeinek fő oka itt is a mosoni zsellérek *illetményföldjének speciálisan nagy terjedelme volt.*

3. Ugyancsak a szokványostól eltérő birtokterjedelemmel találkozunk olyan helységek esetében, ahol a zsellérek — illetményföldjeiken kívül — *szereződéses földeket is birtokoltak.* Szögyen ez a körülmény még alig emeli az egy családfőre eső átlagos holdnagyságot, Pinnyédén azonban már érdekes megfigyelésekre nyílik alkalmunk. Pinnyéd úrbéres zsellérfalu volt, ahol a zsellérek — pusztán jogi megítélésük és egykori szolgálataik szerint — $\frac{1}{8}$ telkeken *aluli* úrbéres zsellérek voltak. Mivel azonban úrbéres illetményük mellett jelentékeny nagyságú s főleg különféle munkajáradék szolgáltatása fejében használt szerződéses földeket is birtokoltak, földbirtokuk tényleges nagysága alapján $\frac{1}{8}$ telken *felüli* kategóriába tartoztak, illetve tartozónak tekintették magukat. A birtokrendezések során vita alakult ki a zsellérek és volt földesuruk (Simor János

³³ Gy. Á. L. u. i. 87. cs. Malomsoki volt úrbéri kézen levő maradványföldek egyenkénti kimutatása, 1863.

³⁴ Vö. A parasztbirtok vizsgálata Moson megyében 538—540. l.

³⁵ Gy. Á. L. u. i. 86. Tényői határnak elkülönzési terve 1857.

³⁶ Uo. „Per egyezés” 1863-ból.

³⁷ Uo. 63. cs. Pázmánd, összehasonlító okirat 1859-ből.

³⁸ Vö. a 34. sz. jegyzet utalását.

megyéspüspök) között az illetményen kívüli földek jogi minősítése körül. Amíg a zsellérek — az országszerte is jellegzetes indokolás szerint — azt *úrbérpótló* szerződésűnek, addig a volt uraság ideiglenes szerződésű *uradalmi* bérföldnek tekintette. Az 1863-ban kelt végítélet alapján a földek ugyan a zsellérek kezén maradhattak, de használatuk után munka- vagy, azt megváltandó, pénzáradékot kellett fizetniük.³⁹ Még kedvezőtlenebb eredménnyel végződött a zsellérekre nézve a szerződéses földek jogi minősítése körül folytatott perlekedés Péren. A 87 úrbéres zsellér mellett még 42 ún. „földes” zsellér is volt a faluban. Ezek — úrbéres illetőségük mellett — közel 700 hold szerződéses földet is birtokoltak, ami az egy családfőre eső összes földbirtok nagyságát 18 hold fölé emelte. Az úrbéri per során azonban a volt uraság (ismét a győri megyéspüspök) jogai érvényesültek: e földek mint *ideiglenes szerződésű uradalmi* bérföldek kerültek vissza az egykori földesúr birtokába. A zsellérek csak 102,6 hold illetményföldjüket tarthatták meg.⁴⁰

Különleges forráskutatást és forrásmódszertani ismereteket kíván a *zsellérek szőlőbirtoklásának*, illetve a *szőlőbirtoknak nagyságcsoportonkénti vizsgálata*. Említettük ugyanis, hogy megyénk dombos-erdős vidékeit tekintélyes, összefüggő szőlőtelepek díszítették. Nagyobb szőlőföldek voltak, többek közt, Kisbaráton (318 hold), Nagybaráton (407 hold), Nyúlön (528 hold), Nagy-Écsfaluban (493 hold), Szentmártonban (523 hold), Tényőn (303 hold), Szemerén (155 hold).⁴¹ Ez a körülmény felhívja a figyelmet, főleg a zsellérek esetében, a *szőlőbirtoklásnak* a rétegződést módosító társadalomtörténeti jelentőségére. Csakhogy a szőlőbirtok nagyságának vizsgálata általában, *birtokos szinten pedig különösen*, az egyik legnehezebben megoldható feladat. A birtokrendezések ugyanis nem terjedtek ki a szőlőhegyekre, mivel azokra más jogszabályok voltak érvényesek, mint az úrbéres természetű egyéb földekre.⁴² Ennek következtében az ilyen szőlőket a birtokrendezések során nem is mérték fel, területi adataik a birtokkönyvekben legfeljebb — mint régebben rámutattunk — *összegezve* szerepeltek. Az *úrbéres* jellegű szőlők esetében már jobbák a forráshasználati lehetőségek, mert azokat az 1850 utáni földkönyvekben — a dülők és parcellák sorrendjében — a legtöbbször felmérhetjük.⁴³ Ideális forrás a szőlők vonatkozásában is a „Birtokfelvallási jegyzőkönyv”, amely azonban — legalábbis eddigi tapasztalataink szerint — csak kevés község esetében lelhető fel.⁴⁴

Ilyen speciális körülmények között — jelen tanulmányunk keretében — nem tűzhattük célul a parasztság szőlőbirtoklásának módszeres vizsgálatát, mivel ez a feladat önálló tanulmányozást igényel. Ezúttal megelégedtünk egyetlen olyan példa kiragadásával, amelynek vizsgálata nemcsak az úrbéri, de a majorsági jellegű szőlőbirtoklás jelentőségét is illusztrálja. Vizsgálatainkhoz példaként *Szemeré hegyközség* adatai szolgáltak.⁴⁵

³⁹ Gy. Á. L. u. i. 66. Pinyéd, összehasonlító tábla 1860-ból; végítélet 1863-ból (62. sz.).

⁴⁰ Az egészre lásd Gy. Á. L. u. i. 64. cs. Pér. Összehasonlító okirat 1846-ból; a földesúrnak a törvényszékhez írt, 1857-ből kelt keresetlevele; tárgyalási jk. 1857.

⁴¹ *Fehér Ipoly* (szerk.): i. m. 282. l.

⁴² Újabbán: *Simonffy Emil*: A Zala megyei úrbéri földkönyvek (Levéltári Szemle, 1966. 3. sz. 699. l.).

⁴³ A XIX. századi parasztbirtok vizsgálatának... eredményei (Agrártörténeti Szemle, 1964. 1–2. sz. 52. l.).

⁴⁴ Vö. *Sándor Pál*: A parasztbirtok Borosjenőn, különös tekintettel a szőlőbirtoklásra (1851). (Agrártörténeti Szemle, 1966. 4. sz. 547–552. l.)

⁴⁵ Gy. Á. L. u. i. 73. cs. „A szemeréi szőlőbirtokosok névsora a jelenlegi (valószínűleg az 1850-es évekből kelt — S. P.) leírás szerint”.

Adataink szerint 1768-ban a község *úrbéres zsellérközség* volt, amelyben a zsellérek a megszokott évi 18 robotnappal és 1 ft. censussal szolgáltak a közbirtokosoknak.⁴⁶ A zsellérek a szőlőföldek használata után „emberemlékezetet meghaladó időtől fogva” hegyvámot adtak, amit 1848-ban megtagadtak. Emiatt per tört ki a zsellérek és a közbirtokosok között. A közbirtokosok még 1860-ban is visszamenően követelték az elmaradt hegyvámot, mivel szerintük a szőlők urasági jellegűek voltak. Az 1850-es években (pontos dátumot az évszám hiánya miatt nem volt módunk megjelölni) a szőlőbirtokosok névsora 117, magukat *úrbéres szőlők birtokosainak* tekintő zsellérgazdát tüntet fel. Rajtuk kívül voltak még *kurialisták* is — 13-an —, akik 1848-ban szintén megtagadták a hegyvám fizetését. A per végeredményéről nincs pontos ismeretünk. A szőlőbirtok nagyságát azonban módunk van — birtokonkénti bontásban is — felmérni. A XIV. táblázatban jelzett összesítő adatokat felbontva, a következő eredményre jutottunk:

XIV. táblázat

A szőlőbirtok nagyságcsoportjai Szemere hegyközségben

Az „úrbéres” szőlőbirtok nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdban	A birtokosok száma	A majorsági szőlőbirtok nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdban	A birtokosok száma
1/4—1/2 hold között	14	551—720 négyszögöl között	2
1/2—1 „ „	33	—	—
1—2 „ „	39	1—2 hold között	1
2—3 „ „	18	2—3 „ „	2
3—4 „ „	8	3—4 „ „	3
4—5 „ „	3	4—5 „ „	4
7—8 „ „	1	—	—
8—9 „ „	1	11—12 „ „	1
összesen	117	összesen	13

A XIV. táblázat adatai alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1.) A 117, magát úrbéresnek tekintő szőlőbirtokos közül csupán 14, az összes szőlőbirtokosok alig 12⁰/₀-a bírt egyenként 1/4—1/2 hold közti legkisebb nagyságcsoportú szőlőbirtokkal, 72-en, azaz a birtokosok 61,5⁰/₀-a 1/2—2 hold közötti, 26-an, a birtokosok 22,2⁰/₀-a 2—4 hold és 4-en, a birtokosok 3,4⁰/₀-a 4—9 hold közötti szőlők birtokosai voltak.

2.) A 13 majorsági szőlőt birtokló zsellérgazda közül csak 2, a gazdák 15—16⁰/₀-a birtokolta a legkisebb nagyságcsoportú szőlőket. A többiek 1 holdnál nagyobb szőlőbirtok tulajdonosai voltak. Közülük 7-en — a gazdák közel 54⁰/₀-a — 3—5 hold szőlőt használtak. Ez a zsellérréteg volt egyike azon csoportoknak, amelyeket a feudális kori hivatalos összeírások egyáltalán nem tüntetnek fel, s emiatt azokból gazdasági-társadalmi állásuk — függetlenül jogi státusuktól — sem volt a múltban megállapítható. A módszeres vizsgálatok kiterjesztése ebben a vonatkozásban is számos új eredmény feltárását, újabb zsellértípusok differenciált jellemzését ígéri.

*

⁴⁶ Uo. Szemerei Promontoriumnak Tabellája 1768-ból (Másodlat).

Eddigi — részleges — eredményeink alapján is bizonyosra vehetjük, hogy az 1849 utáni parasztbirtok Győr megyében *merőben más nagyságtípust* mutatott, mint a szomszédos Mosonban: *itt a kis és részben a törpe telkek, illetve telkes gazdák* típusa dominált, mégpedig — mint kimutatni igyekeztünk — leginkább az erdőkkal-szőlőkkel tarkított dombvidéken és a szigetközi síkon. Ugyanakkor a megyében nagy mennyiségű maradvány- és részben irtásföldet is felmérhettünk, főleg az erdős-dombos tájon, illetve azokban a falvakban, amelyeknek egykori földesurasága egyházi birtokos volt, és ez a körülmény elsősorban e jelzett falvakban növelte fel a parasztbirtoknak csupán a volt telek-birtok alapján meghatározott nagyságát, módosíthatta a paraszt családoknek a telektulajdon alapján — kísérletképpen — kimutatott rétegződési képét. Következésképpen: az alacsony névleges és abszolút értékű telkek birtokosainak számbeli túlsúlya — mint ezt a vámosi példával jelezni kívántuk — nem zárta ki a 40—70 holdas, nagy földű parasztbirtokosok létezését. Csakhogy míg a szomszédos Mosonban az ilyen nagyföldű parasztbirtokosok — akiknek léte a már jelzett sajátos történeti előzményekben gyökerezett⁴⁷ — megyei viszonylatban is jellegzetes típust képviseltek és birtokuk kialakulását elsősorban *a sessio antiqua problematikájával összefüggő speciálisan nagy telekrendszerek* köszönhették, addig Győrben e nagyföldű parasztgazda típusa nem volt jellegzetes és jelenléte inkább *a viszonylag nagy mennyiségű telken kívüli volt úrbéres földek birtoklásával függött össze.*

П. ШАНДОР

К ИЗУЧЕНИЮ МЕТОДОМ ИСТОРИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ КРЕСТЬЯНСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПОСЛЕ 1849 Г. В КОМИТАТЕ ДЬЁР

Резюме

Настоящая статья автора органически связана с рядом предыдущих его статей, появившихся в специальных журналах, занимающихся исторической статистикой крестьянского хозяйства после 1849 г. в отдельных комитатах. Целью автора этими статьями является создание научной базы для выработки картины отдельных краев, а затем и всей страны относительно установления методом исторической статистики величины отдельных крестьянских хозяйств, их типов по отдельным краям.

Статья о крестьянском хозяйстве в комитате Дьёр разделяется на две части. После описания в качестве введения географической среды и бывших помещичьих владений бывших крепостных сел автор сначала воспроизводит свои исчисления *на уровне села*. Его результаты: в 39 селах характерны довольно *низкие* данные как номинального ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ удела), так и абсолютного характера (количество хольдов. Количество же засек и остатков очень значительно — их пропорция по сравнению с уделами — 84%. Наибольшее количество засек и остатков можно было наблюдать в селах, принадлежавших *церкви*.

После изучения вопроса по уровне села следовали исчисления *на уровне отдельных глав семейства*. Имеющиеся данные однако позволили исчисление лишь в 29 селах итого 1219 глав семейства. Его результаты — наименьшие величины уделов, 13—14 хольдов можно было наблюдать на холмистых местах, несколько больше (15—16 хольдов) — в селах т. н. Межостровья (Сигеткёз), несколько выше (18 хольдов) — при реках Раба—Марцал, а наибольшее (24—25 хольдов) — в селах Межпрудья (Токёз).

За исследованием бывших уделов следует осмотр засек и остатков, а потом и типы величины батрацких наделов.

Итоговые результаты автор присовокупляет в следующем — крестьянские хозяйства после 1849 г. в комитате Дьёр показывают совсем иную картину относительно

⁴⁷ A parasztbirtok... vizsgálata Moson Megyében. Uo. 535. l.

величины отдельных хозяйств, нежели соседние хозяйства в комитате Мошон. В Дьёре доминируют типы мелких и карликовых владений из числа бывших удельных земель, а также бывшие удельные хозяева, особенно в холмистых-лесных местах и в равнинах Межостровья. В то же время в комитате осталось много засек и остатков во владении крестьян, опять-таки в холмистых и лесных местностях и в тех селах, в которых некогда господствовала церковь. Именно поэтому в этих местах остались крестьяне даже с владением в 50—70 хольдов земли. Однако, крестьянин с крупным владением не был типичным для комитата, его историческое образование связано главным образом с владением большим количеством остатков и засек, а не как в Мошоне, — с системой уделов.

P. SÁNDOR

L'ANALYSE DE STATISTIQUE HISTORIQUE DE LA PROPRIÉTÉ PAYSANNE DANS LE COMITAT DE GYŐR APRÈS 1849

Résumé

Cette communication de l'auteur fait partie intégrante de la série d'études préliminaires parues et à paraître dans différentes revues spécialisées, et qui sont consacrées à l'analyse, dans le cadre de la statistique historique, de la propriété paysanne après 1849. Le but de l'auteur est de fournir les données de base nécessaires au développement futur, à l'échelle des régions de la Hongrie, puis du pays tout entier, d'un tableau de la propriété paysanne selon le relevé de statistique historique de ses différentes classes de grandeur régionales.

L'étude sur la propriété paysanne du comitat de Győr se divise en deux parties. Après avoir présenté le site géographique et donné une introduction sur les propriétaires nobles des anciens villages serviles, l'auteur procède d'abord à ses relevés au niveau des communes et en communique les résultats. 39 localités ayant pu être étudiées, la caractéristique dégagée est la superficie nominale ($\frac{1}{2}$ de manse, $\frac{1}{4}$ de manse, etc.) ainsi que réelle (en arpents) passablement basses des manses serviles d'autrefois. Par contre, les terres résiduelles et les essarts sont fort étendus: leur proportion par rapport aux tenures est, exactement, de 84%. La plus grande partie de ces terres résiduelles et des essarts ont pu être relevées chez les serfs de villages appartenant à l'Église.

Les relevés au niveau de la commune sont suivis par des sondages individuels touchant les chefs de famille. Cependant, les sources accessibles n'ont permis les relevés extrêmement minutieux que dans le cas de 1219 chefs de famille dans 29 localités. Les résultats sont les suivants: la superficie des manses est la plus basse dans la région des collines (de 13 à 14 arpents); elle n'est guère plus élevée dans les villages du Szigetköz (de 15 à 16 arpents); la proportion s'améliore (18 arpents) le long des rivières Rába et Marcal, pour atteindre son sommet relatif (de 24 à 25 arpents) dans les communes du Tóköz.

L'analyse des anciennes manses est suivie de celle des terres résiduelles et des essarts, puis des classes de grandeur des terres des travailleurs parcellaires.

Les conclusions finales de l'auteur: la propriété paysanne du comitat de Győr présente, après 1849, des types fondamentalement différents de celle du comitat de Moson limitrophe: dans le comitat de Győr, ce sont les petites propriétés et, en partie, les lopins qui dominent, surtout dans la contrée des collines et des bois, ainsi que dans la plaine du Szigetköz. En même temps, la paysannerie y avait conservé de vastes superficies de terres résiduelles et d'essarts, avant tout dans la contrée des collines et des bois, mais aussi dans les villages dont l'ancien seigneur était ecclésiastique. En conséquence, on trouvait, là, des paysans cossus possédant de 50 à 70 arpents aussi. Tout en reconnaissant ce fait, il est manifeste que le type du propriétaire paysan cossu, à champs plus étendus, n'était pas général dans ce comitat, tandis que son apparition était plutôt en rapport avec la possession des nombreuses terres résiduelles et des essarts en dehors de la manse, et non — comme dans le comitat de Moson — avec le système des tenures serviles.